

Αντίσταση στην επαγγελματική εξουθένωση (burn out) με την απόδοση δικαιοσύνης^{1 2}

Vikki Reynolds³

Ένας γιατρός και μια νοσοκόμα επιμένουν συμπονετικά να τους υποσχεθώ ότι δεν θα πάρω στο σπίτι μαζί μου έναν εξυπηρετούμενο σε απόγνωση. Ο εξυπηρετούμενός μας, ένας ασθενής ηλικιωμένος άνδρας, πρόκειται να μείνει στο δρόμο όταν κλείσει η κλινική για τις εξαρτήσεις. Έχει περάσει ήδη μία ώρα μετά την αναστολή λειτουργίας. Δεν υπάρχει κρεβάτι αποτοξίνωσης που να μπορεί να τον δεχτεί· οι εργαζόμενοι στο ΕΚΑΒ εκτιμούν ότι δεν χρειάζεται επείγουσες υπηρεσίες· οι φροντιστές δεν μπορούν να τον βοηθήσουν, επειδή υπάρχει ένα ένταλμα για τη σύλληψή του· οι αστυνομικοί λένε ότι υπάρχει ένταλμα σε βάρος του, αλλά δεν θα τον συλλάβουν αυτή τη στιγμή· και δεν υπάρχουν κρεβάτια σε ξενώνα. Κουβαλώντας έναν μπόγο καθαρά ρούχα από δεύτερο χέρι, που δεν θέλει να βάλει αν δεν μπορέσει να κάνει πρώτα ένα μπάνιο, βαδίζω δίπλα σ' αυτή τη σερνάμενη καρικατούρα προς ένα ξενώνα έκτακτης ανάγκης, όπου μπαίνει στην ουρά απ' έξω και θα περιμένει για μερικές ακόμη ώρες, για να κερδίσει πιθανόν ένα στρώμα στο πάτωμα. Εγώ είμαι έτοιμη να επιστρέψω στην κλινική: γυρίζω και γνωρίζω ότι ποτέ δεν θα μπορέσω να ξεχάσω αυτή τη στιγμή, που του γυρνάω την πλάτη. Τίποτα στην επαγγελματική μου εκπαίδευση δεν με έχει προετοιμάσει για την αίσθηση ντροπής, προδοσίας και ατίμωσης που με πλημμυρίζει. Μετράω τα βήματά μου καθώς απομακρύνομαι από αυτόν τον ηλικιωμένο άνθρωπο που υποφέρει. Επιστρέφω στη συντροφιά του γιατρού και της νοσηλεύτριας για να μην αφήσουμε ο ένας τον άλλον να πάρει τον άνθρωπο σπίτι του. Ακόμη τον αναζητώ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δε νομίζω ότι ως θεραπευτές και εργαζόμενοι στην κοινότητα παθαίνουμε burnout. Το πρόβλημα της επαγγελματικής εξουθένωσης δεν βρίσκεται στο κεφάλι μας ή στην καρδιά μας, αλλά στον πραγματικό κόσμο, εκεί όπου υπάρχει έλλειμα δικαιοσύνης. Οι άνθρωποι δίπλα στους οποίους εργαζόμαστε δεν με εξουθενώνουν («καίνε») και δεν με πληγώνουν, αντίθετα με μεταμορφώνουν,

¹ **Σχόλιο ΣΕ Μεταλόγου:** Ευχαριστούμε θερμά τη Vikki Reynolds και τις Dulwich Centre Publications για την άδεια να αναρτήσουμε στα Ελληνικά και στα Αγγλικά αυτό το κείμενο.

² Μετάφραση: Ελένη Τσόντου. Επιμέλεια: Δημήτρης Φιλοκόστας.

³ Η Vikki Reynolds είναι επίοπτρια θεραπευτών/ακτιβίστρια που ασχολείται με την απελευθέρωση της δικαιοσύνης, της αντίστασης και της αλληλεγγύης από το περιθώριο της εργασίας μας προς το επίκεντρο της ηθικής μας. Η θεραπευτική εμπειρία της Vikki περιλαμβάνει κλινική εποπτεία και θεραπεία με πρόσφυγες και επιζώντες βασανιστηρίων, συμβούλους για την ψυχική υγεία και την κατάχρηση ουσιών και συνεργασία με τρανσέξουαλ και queer κοινότητες. Επικοινωνία: www.vikkireynolds.ca

θέτουν προκλήσεις και με εμπνέουν. Αυτό μου με πληγώνει είναι οι αδικίες και οι προσβολές που υπομένουν οι εξυπηρετούμενοί μου και η απογοητευτική ανικανότητά μου να αλλάξω εγώ προσωπικά τις άδικες δομές της κοινωνίας με τις οποίες παλεύουν και μέσα στις οποίες ζουν (Reynolds, 2009). Η ηθική μου πρόταση για εποπτεία στους εργαζόμενους που μάχονται με την επαγγελματική εξουθένωση, είναι μια απόπειρα να γεφυρώσω μεταξύ τους τον κόσμο του ακτιβισμού με τη θεραπεία και την εργασία στην κοινότητα και διαπνέεται από το πνεύμα της κοινωνικής δικαιοσύνης, τις πρακτικές αλληλεγγύης και την ηθική της αντίστασης (Reynolds 2002, 2008, 2010a).

Σ' αυτό το άρθρο θα σκιαγραφήσω μία ανάλυση της επαγγελματικής εξουθένωσης και θα προτείνω μία προσέγγιση για αντίσταση προς αυτήν που στηρίζεται στην απονομή δικαιοσύνης. Αυτό προϋποθέτει κατανόηση της συλλογικής ηθικής και του πνευματικού πόνου που βιώνουμε όταν αναγκαζόμαστε να εργαστούμε ενάντια στην ηθική μας. Θα περιγράψω το ρόλο της αλληλεγγύης και των πρακτικών που μπορούν να προάγουν τη βιωσιμότητά μας συλλογικά. Τέλος, θα συνδέσω την πλήρη εγρήγορση στην εργασία μας με την επαναστατική αγάπη και θα στοχαστώ τις πολύ ισχυρές μεταμορφώσεις που μας προσφέρει η εργασία μας και τις δυνατότητες σύνδεσης με το κοινωνικά θεϊκό. Αυτό το άρθρο περιέχει πολλές ιδέες και δεν προορίζεται ως λεπτομερής εξερεύνηση της πρακτικής, αλλά ως μία πρόσκληση να σκεφτούμε κάποιες ιδέες που μπορούμε να δανειστούμε από τον κόσμο και το έργο του ακτιβισμού. Η ενασχόληση με την απόδοση δικαιοσύνης ενισχύει τη συλλογική μας επιθυμία περισσότερο από ό,τι η αντίσταση στα δεινά που είναι μέρος της εργασίας μας. Ως εργαζόμενοι στην κοινότητα και θεραπευτές θέλουμε να είμαστε ολότελα ζωντανοί, ανοικτοί στη μεταμόρφωση και χρήσιμοι στους ανθρώπους σε όλη τη διάρκεια της ζωής μας και στο σύνολο της πληρωμένης ή απλήρωτης εργασίας μας.

Όταν μιλάω για αντίσταση στην επαγγελματική εξουθένωση με απόδοση δικαιοσύνης αναφέρομαι σε κάτι διαφορετικό από την αντιμετώπιση της «μετάδοσης του τραυματικού στρες» (Hernandez et al, 2007, σελ. 231), το Εναλλακτικό Τραύμα (McCann & Pearlman, 1990), το Δευτερεύον Τραυματικό Στρες (Figley, 1998), το Burnout (Figley, 1998), την Κόπωση της Ενσυναίσθησης (Figley, 2002) ή τη Διαταραχή του Στρες της Ενσυναίσθησης (Weingarten, 2004)⁴. Θεωρώ ότι το πρόβλημα της επαγγελματικής εξουθένωσης δεν βρίσκεται στο μυαλό των εργαζόμενων, ούτε ότι το άφησαν εκεί οι εξυπηρετούμενοι. Οι μάχες μας έχουν τις ρίζες τους στην κοινωνική αδικία και έτσι ανταποκρίνομαι συλλογικά και σχεσιακά στην εργασία μας, στηριζόμενη σε ένα πνεύμα αλληλεγγύης και συνδεδεμένη με μία ηθική της

⁴ Έχει γίνει σημαντική δουλειά πάνω στα βοηθητικά επαγγέλματα, που προσπαθεί να αναδείξει τα δεινά που βιώνουν οι επαγγελματίες που εργάζονται με εξυπηρετούμενους που ζουν στο περιθώριο της κοινωνίας. Πολλά απ' αυτά είναι γραμμένα στη βιβλιογραφία σε σχέση με τη «μηχανοποίηση» (mechanization) (Weingarten, 2004) και τη «μεταβίβαση του τραυματικού στρες» (Hernandez et al, 2007, σελ. 231). Το έμμεσο τραύμα (vicarious trauma) (McCann & Pearlman, 1990) αναφέρεται στους θεραπευτές που βιώνουν τη συμπτωματολογία του τραύματος του εξυπηρετούμενου. Το δευτερεύον τραυματικό στρες (Figley, 1998) αναφέρεται στον αντίκτυπο που έχει στις ζωές των φροντιστών, που ασχολούνται με ανθρώπους που υποφέρουν από διαταραχή μετατραυματικού στρες. Η Κούραση από τη συμπόνια (compassion fatigue) (Figley, 2002) αναφέρεται στο στρες και το burnout που βιώνουν οι οικογενειακοί φροντιστές και βοηθοί επαγγελματίες όταν οι ίδιοι γίνονται θύματα και του δευτερεύοντος μετατραυματικού στρες και του burnout. Η διαταραχή του ενσυναίσθητικού στρες (empathic stress disorder) (Weingarten, 2003) είναι ένας ακόμη όρος που έχει χρησιμοποιηθεί για να αναγνωρίσει τις πιθανές βλάβες στις οποίες είναι ευάλωτοι οι θεραπευτές.

δικαιοσύνης που αγκαλιάζει τους εξυπηρετούμενους, τους εργαζόμενους, τις κοινότητες και τις κοινωνίες. Προτείνω τη συν-δημιουργία κάποιου πράγματος σαν τη Δημοκρατία της Γης (Shiva, 2005), που σέβεται την αξιοπρέπεια, τη διασύνδεση και τη βιωσιμότητα της ζωής σε όλες της τις εκφάνσεις.

Η επαγγελματική εξουθένωση είναι μία ιδέα πολύ «ατομικά» κατασκευασμένη, σα να υπάρχει κάτι σε εμάς προσωπικά που μας κάνει να ανταποκρινόμαστε στις απαιτήσεις αυτής της δουλειάς ή όχι. Νομίζω ότι η επικράτηση για το τι πράγμα αποκαλούμε επαγγελματική εξουθένωση λέει πιο πολλά για την κοινωνία μας παρά για τους εργαζόμενους ως άτομα. Δεν αρνούμαι ότι ως θεραπευτές και εργαζόμενοι στην κοινότητα μπορεί να υποστούμε βλάβη και να βιώσουμε πόνο στην εργασία μας, ακόμη και στον βαθμό που να χρειαστεί να την εγκαταλείψουμε ή να τη διακόψουμε. Αυτό που αμφισβητώ είναι η δογματική, εξατομικευμένη ενοχοποίηση που εγείρει η επαγγελματική εξουθένωση ενάντια στους εργαζόμενους, η οποία αποκρύπτει και συσκοτίζει το πλαίσιο της κοινωνικής αδικίας μέσα στην οποία εργαζόμαστε και ρίχνει το φταίξιμο στους εξυπηρετούμενους για τα δεινά που βιώνουμε (Reynolds, 2008, 2010a).

Πιστεύω ότι έχουμε την ηθική ευθύνη να δεσμευόμαστε με αρκετή αυτο-φροντίδα ώστε να μπορούμε να είμαστε πλήρως παρόντες με τους εξυπηρετούμενούς μας, να θέτουμε στο επίκεντρο αυτό που τους κάνει να υποφέρουν και να φέρνουμε ελπίδα στην εργασία μας. Αλλά πάλι, μπορεί να φαίνεται πολυτέλεια το να φροντίζουμε τις ανάγκες μας στο σκηνικό της βιωμένης εκμετάλλευσης και του πόνου των εξυπηρετούμενων μας.

Η επαγγελματική εξουθένωση μάς κάνει να μοιάζουμε με τα παιχνίδια που έχουν οι μπαταρίες που αποφορτίζονται. Σα να μην κάνουμε αρκετή γιόγκα ή να μην έχουμε επαρκή ενυδάτωση και αυτά να είναι σημαντικά πράγματα· κάνω γιόγκα και πίνω νερό αλλά η αυτο-φροντίδα δεν είναι αρκετή για να αντισταθμίσει τα προβλήματα της φτώχειας, της βίας και της βασικής αξιοπρέπειας για τα οποία αγωνίζονται οι άνθρωποι. Κανείς υποστηρικτής της αυτο-φροντίδας δεν ισχυρίζεται ότι αυτή θα δημιουργήσει τις απαραίτητες πρακτικές αλλαγές στις βιωμένες πραγματικότητες των εξυπηρετούμενων μας. Σύμφωνα με την Υπηρεσία Δημόσιας Υγείας του Καναδά, υπάρχουν δώδεκα παράγοντες που καθορίζουν την υγεία και ο πρώτος από αυτούς είναι το εισόδημα και η κοινωνική θέση (2006). Η γιόγκα δεν δημιουργεί περισσότερες οικιακές μονάδες ούτε κάνει βιώσιμες τις απολαβές από την πρόνοια. Το να εστιάζουμε στην αυτο-φροντίδα των εργαζομένων στην κοινότητα δεν επιδρά με κανένα τρόπο στους κοινωνικούς δείκτες της υγείας, με τους οποίους παλεύουν οι εξυπηρετούμενοι.

Το κόστος των άδικων κοινωνιών μας βαραίνει τις πλάτες των ανθρώπων που είναι φτωχοποιημένοι και περιθωριοποιημένοι, των ανθρώπων που τα δικαιώματά τους αγνοούνται και καταπατούνται και οι θεραπευτές που εργάζονται δίπλα τους είναι μάρτυρες αυτού του πόνου, που άλλοι θεραπευτές έχουν το προνόμιο να επιλέγουν να μη βλέπουν (Reynolds, 2008). Όταν η αυτο-φροντίδα συνταγογραφείται ως το αντίδοτο στην επαγγελματική εξουθένωση, τοποθετεί τον φόρτο της εργασίας μέσα σε πλαίσια αδικίας πάνω στις πλάτες μας ως μεμονωμένους εργαζόμενους. Η εργασία με ανθρώπους με πιο πολλά χρήματα, αποθέματα και κοινωνικό κύρος είναι λιγότερο πιθανό να οδηγήσει σε αυτό που ονομάζουμε burnout και μπορεί να κάνει τους εργαζόμενους ψυχικής

υγείας να φαίνονται περισσότερο επαγγελματίες. Δεν έχω την πρόθεση να ασχοληθώ με μία ψευδή ιεραρχία του πόνου, καθώς ο πόνος όλων των ανθρώπων είναι πραγματικός αλλά θέλω να αναγνωρίσω τις σημαντικές διαφορές στα πρόνοια. Δεν θέλουμε να αντιπαρατεθούμε ο ένας με τον άλλον ως εργαζόμενοι. Το πρόβλημα της επιβίωσης στην εργασία έχει κατασκευαστεί ως μια εξατομικευμένη διαδικασία. Παρ' όλ' αυτά, τα ζητήματα είναι κοινωνικά και απαιτούν πολιτική θέληση, άμεση δράση και συλλογική ευθύνη.

1. Απόδοση δικαιοσύνης

Ο ακτιβισμός με έχει διδάξει να δομώ το έργο της κοινωνικής δικαιοσύνης στη ζωή μου. Δεν είναι ούτε χόμπι ούτε εμμονή, αλλά μάλλον η δέσμευση σε ένα τρόπο ύπαρξης που εκτείνεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής μου και στο σύνολο της επί πληρωμή και εθελοντικής εργασίας μου. Υπάρχουν διδάγματα σε κάθε νήμα του πλούσιου πλεχτού των επαγγελματιών που βοηθούν, που συνηγορούν υπέρ του να παίρνουν οι εργαζόμενοι ανοικτή στάση υπέρ της απόδοσης δικαιοσύνης: να προκαλούν το *status quo* και να αναδεικνύουν τα πολιτικά προβλήματα της εποχής μας (James, 1995). Ο Μαρτινικανός ψυχίατρος Franz Fanon διέλυσε το μύθο της ουδετερότητας στην ψυχιατρική στα πρώιμά του γραπτά για την εκτεταμένη χρήση βασανιστηρίων από την πλευρά της Γαλλικής κυβέρνησης, στον πόλεμο ανεξαρτησίας της Αλγερίας, και ήταν μία από τις φωνές της παράδοσης των αντι-αποικιοκρατών θεωρητικών που πάντα αναφέρονταν στην εξουσία των επαγγελματιών που προσφέρουν βοήθεια (1963, 1967). Η κοινοτική εργασία, η κοινωνική εργασία, η ψυχοθεραπεία και η συμβουλευτική μοιράζονται πλούσιες και ποικίλες παραδόσεις αντίστασης στην ουδετερότητα, παρά τον αντίκτυπο και την αδιαμφισβήτητη ισχύ που έχουν ακόμη στο σύνολο της δουλειάς μας η ουδετερότητα και ο αντικειμενισμός. Ριζοσπαστικοί/κριτικοί κοινωνικοί λειτουργοί έχουν ιστορικά συνηγορήσει υπέρ της εξάσκησης του επαγγέλματος σύμφωνα με τις αξίες της αντίστασης στην ουδετερότητα, την προσήλωση στην ηθική, την άσκηση κριτικής στα συστήματα βοήθειας και στην εργασία για να αλλάξει το κοινωνικό πλαίσιο των προβλημάτων (Furlong, 2008; Furlong & Lipp, 1995). Όταν εφαρμόζουμε την απόδοση δικαιοσύνης στην εργασία μας, δεν κάνουμε κάτι καινούριο· αλλά λαμβάνουμε μέρος σ' αυτές τις πλούσιες και ποικίλες ιστορίες· παρόλο που αυτές οι ιστορίες ούτε λέγονται πάντα, ούτε διδάσκονται ή χαίρουν εκτίμησης.

Αν προσεγγίσουμε την εργασία μας ως απόδοση δικαιοσύνης θα χρησιμοποιήσουμε τη δύναμή μας ως εργαζόμενοι στην κοινότητα και ως θεραπευτές για να μεταμορφώσουμε τα κοινωνικά πλαίσια της καταπίεσης. Με αυτό εννοώ ότι θα εργαστούμε για να αλλάξουμε τις πραγματικές συνθήκες ζωής των ανθρώπων και όχι για να τους βοηθήσουμε να προσαρμοστούν στην καταπίεση. Θεωρούμε προβληματικές και ασκούμε κριτική στις έννοιες της ουδετερότητας, του αντικειμενισμού και του αποστασιοποιημένου επαγγελματισμού. Η αποδόμηση της δύναμης και η μελέτη των σχέσεων εξουσίας (Foucault, 1972, 1980; Derrida, 1978) συνιστούν μια λαμπρή συνεισφορά στην απόδοση δικαιοσύνης, αλλά κι εμείς ελπίζουμε να δημιουργήσουμε κάτι καινούριο και απελευθερωτικό στις κοινωνίες μας (Cushman, 1995, 2006). Για εμένα, αυτό συνεπάγεται τη συμμετοχή στην άμεση ακτιβιστική δράση, όταν αυτό είναι μια καλή τακτική για αλλαγή. Όπως είπε ο

Γερμανός φιλόσοφος Καρλ Μαρξ, τα θέμα δεν είναι απλώς να ερμηνεύσουμε τον κόσμο, αλλά να τον αλλάξουμε (1994, σελ. 118).

Η αντιμετώπιση του προσωπικού πόνου και των δημόσιων θεμάτων προέρχεται από διάφορες ακτιβιστικές παραδόσεις. Όταν μιλάω για την εξατομίκευση της αδικίας και την ιδιωτικοποίηση του πόνου (όπως είναι η ποινικοποίηση της φτώχειας), συνδέομαι μ' αυτές τις πλούσιες ιστορίες τόσο από τις ακτιβιστικές παραδόσεις όσο και από τις εμπειρίες επαγγελματιών. Τα πρώτα μου διδάγματα που κατονόμαζαν τη διαθεματικότητα των δημοσίων προβλημάτων και των ιδιωτικών ζητημάτων προήλθαν από τον χώρο του φεμινισμού. «Το προσωπικό είναι πολιτικό» είναι ο τίτλος ενός άρθρου που έγραψε η αμερικανίδα ριζοσπαστική φεμινίστρια Carol Hanisch το 1970, παρόλο που δεν ισχυρίζεται ότι είναι δική της η φράση, ούτε η ιδέα. Η Hanisch γράφει: «Μας υποτίμησαν μέχρι εσχάτων, επειδή προσπαθούσαμε να αναδείξουμε τα δήθεν 'προσωπικά μας προβλήματα' στην πολιτική αρένα». Στην εργασία με την κοινότητα, η Kiwi Tamasese της ομάδας της Δίκαιης Θεραπείας από την Aotearoa/Νέα Ζηλανδία, μιλά για «προσωπικά θέματα, δημόσια προβλήματα» (2001). Η Imelda McCarthy, από την ομάδα της Πέμπτης Επαρχίας της Ιρλανδίας, γράφει για το πώς «τα δημόσια προβλήματα μετατρέπονται σε ιδιωτικά και εξατομικευμένα θέματα» στη θεραπευτική πρακτική (2001, Σελ. 267). Αυτοί οι επαγγελματίες με συντροφεύουν και όλοι μαζί συλλογικά έχουμε για στήριγμα μία πλούσια ιστορία από φωνές που νομιμοποιούν την απόδοση δικαιοσύνης. Όπως οι περισσότεροι εργαζόμενοι στην κοινότητα, δεν έχω υπάρξει ποτέ ουδέτερη σε σχέση με τη φτώχεια, την σεξουαλική κακοποίηση ή τα βασανιστήρια – είμαι ενάντια σ' αυτά. Η ουδέτερη στάση σ' αυτά τα πλαίσια μπορεί να γίνει πολιτική θέση υπέρ του status quo.

2. Συλλογική Ηθική

Η συλλογική ηθική είναι όλα εκείνα τα σημαντικά σημεία σύνδεσης όπου διασταυρωνόμαστε ως θεραπευτές και εργαζόμενοι στην κοινότητα. Στο μεγαλύτερο μέρος της εργασίας μας αυτές οι συλλογικές αξίες περνούν απαρατήρητες, αλλά αποτελούν τη βάση της αλληλεγγύης που μας έφερε και μας κρατάει μαζί. Έχω διαπιστώσει ότι είναι χρήσιμο να χαρτογραφώ τις συλλογικές αξίες μέσα σε ομάδες εργαζομένων, για να αναδείξω τη συλλογική δέσμευση σ' αυτές τις αξίες και να δημιουργήσω κοινά νοήματα. Το να κατονομάζει κανείς συλλογικές αξίες μπορεί να προσκαλέσει μία πλούσια κριτική και πιο ξεκάθαρες συμφωνίες. Ως εργαζόμενοι στην κοινότητα δεν είμαστε υποχρεωμένοι να δημιουργήσουμε τέλεια καθορισμένες συλλογικές αξίες, καθώς τα σημεία αφετηρίας και οι διαφορές στην ηθική μας θέση μπορούν επίσης να προσφέρουν πολλαπλές δυνατότητες που μπορούν να επεκτείνουν τη χρησιμότητά μας.

Αυτό που είναι πιο σημαντικό είναι να θέτουμε σε δράση τις αξίες μας. Στην πράξη είναι που αποκαλύπτονται οι αξίες. Η θεωρία, οι ιδέες που υποστηρίζουν την εργασία μας, αποκαλύπτονται μέσα από την εξέταση της πρακτικής ή αυτού που κάνουμε (Raynolds, 2010b). Και η θεωρία και η πρακτική συνδέονται με την ηθική μας στάση. Αυτή η έρευνα στη σχέση ανάμεσα στην ηθική μας θέση με τις θεωρίες και την πρακτική μας περιγράφεται από τον όρο του Νορβηγού ποιοτικού ερευνητή Steinar Kvale «ερμηνευτική της υποψίας», σύμφωνα με την

οποία οι ιδέες παραμένουν σε εκκρεμότητα, μέχρι η πρακτική να μπορεί να φανεί ότι αποκαλύπτει τη θεωρία. Η ερμηνευτική είναι η τέχνη της εξήγησης που αντιστέκεται στις απόλυτες αλήθειες και δεσμεύεται με πολλαπλά νοήματα από διαφορετικές φωνές⁵.

Η ερμηνευτική της υποψίας εισάγει μια ελπιδοφόρα αλλά σκεπτικιστική στάση, που απαιτεί να σταθούμε σε κριτική απόσταση από τους ηθικούς μας ισχυρισμούς και μας ανοίγει τη δυνατότητα, η πρακτική μας να μας αποκαλύψει κάτι άλλο, πέρα από αυτό που είχαμε κατά νου. Για παράδειγμα, όταν στις ομάδες μου λένε ότι έχουν ως συλλογική αξία το να είναι πελατοκεντρικοί, τους ρωτάω με ποιο τρόπο η κάθε τους πράξη κρατάει τους εξυπηρετούμενους στο επίκεντρο της εργασίας τους και τι θα έλεγαν οι εξυπηρετούμενοι γι' αυτόν τον ισχυρισμό. Αυτός ο ελπιδοφόρος σκεπτικισμός μας προσκαλεί να θέτουμε συνεχώς ερωτήματα για το *άμ' έπος άμ' έργον*, όπως λένε οι ακτιβιστές:

- Ποιες είναι οι ηθικές αξίες που σε τράβηξαν σ' αυτή την εργασία; Ποιους τρόπους ύπαρξης σ' αυτή την εργασία εκτιμάς, θεωρείς σημαντικούς ή ακόμη και ιερούς σ' αυτή την εργασία; Ποιες ηθικές αξίες απαιτούνται για την εργασία σου, χωρίς τις οποίες δεν θα μπορούσες να δουλέψεις;
- Ποια είναι η ιστορία της σχέσης σου μ' αυτές τις αρχές και αξίες; Ποιος σου τις δίδαξε; Πώς αναδεικνύονται αυτές οι αξίες στη ζωή και την εργασία σου;
- Τι αρχές ή αξίες έχουμε συλλογικά;
- Ποιες αρχές είναι ζωντανές στην εργασία μας όταν εργαζόμαστε με τέτοιο τρόπο που οι εξυπηρετούμενοι τον βιώνουν ως τον πιο βοηθητικό;
- Πώς κάνουμε αυτή την εργασία με τρόπους που συμφωνούν με τις συλλογικές μας αξίες;
- Πώς μπορεί η συμμόρφωση στις συλλογικές μας αξίες να στηρίξει τη βιωσιμότητά μας και τη μεταμόρφωσή μας στο χρόνο;

3. Πνευματικός πόνος

Θεωρώ ότι ο πνευματικός πόνος και η απομόνωση είναι πιο χρήσιμοι τρόποι για να καταλάβουμε τα δεινά από τα οποία υποφέρουν οι φροντιστές στην εργασία τους απ' ότι οι συνταγογραφούμενες και ατομοκεντρικές ιδέες για την επαγγελματική εξουθένωση. Όταν οι θεραπευτές έχουν τη δυνατότητα να εργάζονται σε συμφωνία με τη ηθική τους στάση, τότε γίνεται δυνατή η βιωσιμότητα (Reynolds, 2009). Αλλά οι κοινωνικές δομές και οι περιορισμένοι πόροι, που αναγκάζουν τους θεραπευτές να εργάζονται με τρόπους που βαίνουν ενάντια στην ηθική τους, οδηγούν σε αυτό που αποκαλώ πνευματικό πόνο. Αυτός ο πνευματικός πόνος για τον οποίο μιλάω προκύπτει από την ασυμφωνία ανάμεσα σε ό,τι αισθανόμαστε ως σεβαστό, ανθρώπινο, δημιουργικό και στα πλαίσια εκείνα που μας καλούν να παραβιάσουμε τις ίδιες

⁵ Ο Kvale (1996, σελ. 203) δανείζεται τον όρο «ερμηνευτική της υποψίας» από το έργο του Γάλλου φιλοσόφου Paul Ricoeur (1970). «Η ερμηνευτική του σχηματίζεται πάντα από μία υποψία, που τον κάνει επιφυλακτικό απέναντι σε μία εύκολη συγκέντρωση παλαιών νοημάτων και από μία ελπίδα, που πιστεύει στην ολοκληρωτική οικειοποίηση των νοημάτων, ενώ προειδοποιεί ότι δεν έχουμε φτάσει ακόμη εκεί. Μέσα από την υποψία και την ελπίδα, ο Ricoeur σχεδιάζει μία ερμηνευτική πορεία που αποφεύγει και την ευπιστία και τον σκεπτικισμό (White, 1991, σε, 312).

πεποιθήσεις και αξίες που μας οδήγησαν στη θεραπεία και τη συμβουλευτική εργασία.

Πολλοί θεραπευτές και εργαζόμενοι στην κοινότητα συμφωνούν αμέσως με την έννοια του πνευματικού πόνου. Θεωρώ ότι αυτός ο πόνος είναι που οδηγεί πολλούς ανθρώπους να εγκαταλείψουν τη δουλειά μας. Πολλές φορές, για την επαγγελματική εξουθένωση των εργαζομένων ενοχοποιείται ο ακραίος πόνος και η καταπίεση που βιώνουν οι εξυπηρετούμενοι δίπλα στους οποίους εργαζόμαστε ή οι τρόπος ζωής των ίδιων των εξυπηρετούμενων. Σύμφωνα με την εμπειρία μου, τις πιο πολλές φορές δεν είναι οι εξυπηρετούμενοι, ο τρόπος που ζουν ή ο πόνος τους αυτό που δεν μπορούν να αντέξουν οι εργαζόμενοι στην κοινότητα, αλλά τα πλαίσια της αδικίας τα οποία δεν μας επιτρέπουν να εργαστούμε σύμφωνα με τις ηθικές μας αξίες.

Το να διατηρούμε τη βιωσιμότητά μας μπροστά σ' αυτόν τον πνευματικό πόνο είναι δύσκολο, όταν οι άδικες συνθήκες ζωής των ανθρώπων δεν βελτιώνονται και βιώνουμε την εργασία μας σα να κάνουμε μια τρύπα στο νερό. Εργαζόμαστε σκληρά, αλλά η σκληρή δουλειά δεν παράγει έργο. Η μυρωδιά μιας ιδιαίτερα προσωπικής ανεπάρκειας αρχίζει να εξαπλώνεται. Αυτό είναι το βρώμικο έργο της απομόνωσης (Reynolds, 2009).

Μαθαίνουμε τη δουλειά μας στις πλάτες των εξυπηρετούμενων μας. Πιστεύω ότι αυτή είναι μία σκληρή και πολλές φορές μη ειπωμένη αλήθεια για τη συλλογική μας εργασία. Η εργασία μας δεν είναι αθώα, και ως θεραπευτές δεν υποφέρουμε εμείς από τις μεγαλύτερες συνέπειες της ανεπάρκειας ή της απειρίας μας: υποφέρουν οι εξυπηρετούμενοι. Το γεγονός αυτό μπορεί να ακινητοποιεί τους θεραπευτές και απαιτείται η αλληλεγγύη μας και η δέσμευσή μας στην εργασία μας για να το ξεπεράσουμε.

Η φροντίδα του εργαζόμενου στην κοινότητα βρίσκεται στο επίκεντρο της εργασίας μου και, όταν ένας εργαζόμενος βιώνει πνευματικό πόνο, κυριαρχεί σχεδόν πάντα για μένα η επαγγελματική προσταγή να παρέμβω και να του απαλύνω τη δυσφορία. Σε συζητήσεις περιπτώσεων, οι θεραπευτές συχνά μιλάνε για περιπτώσεις όπου έχουν παραβιάσει να δικαιώματα των εξυπηρετούμενων και οι άλλοι εργαζόμενοι τους υποστήριξαν δυσφημώντας τον εξυπηρετούμενο, ώστε να παρουσιάσουν την ανήθικη συμπεριφορά του θεραπευτή ως κάτι δικαιολογημένο. Αυτό δεν συμβαίνει από κακή πρόθεση. Παρ' όλ' αυτά, σε ομάδες επικεντρωμένες στο προσωπικό, η τακτική να είμαστε ευγενικοί και η τάση μας να ομαλοποιούμε τα πράγματα δίνοντας προτεραιότητα στις αρμονικές σχέσεις (Allan Wade, προσωπική επικοινωνία, 2010) και όχι στην κριτική που μπορεί να οδηγήσει σε πιο δίκαιες σχέσεις, μας προσκαλούν να αμβλύνουμε τις διαφορές μας με τους συνεργάτες μας. Αυτό δεν ωφελεί τον εργαζόμενο που πονά πνευματικά επειδή έχει προσβάλει την αξιοπρέπεια του εξυπηρετούμενου και τις δικές του ηθικές αξίες. Η εξομάλυνση αυτή επίσης απαιτεί να παθολογικοποιείται η ταυτότητα του εξυπηρετούμενου (Goffman, 1963). Αντί της τάσης εξομάλυνσης, θεωρώ ότι αυτός ο πνευματικός πόνος αποτελεί μία δυνητική πηγή βαθιά εμπειρικής γνώσης (Bird, 2006) για τον εργαζόμενο στην κοινότητα, μια αίσθηση μέχρι το μεδούλι που η αμεσότητά της μας προσκαλεί σε ηθική διερεύνηση. Παρακάτω παραθέτω ερωτήσεις που θα μπορούσα να χρησιμοποιήσω στη διερεύνηση της σχέσης με τον πνευματικό πόνο:

- Ποια ηθική αξία ή ποιο τρόπο ύπαρξης που σέβεται στην εργασία σου έχεις παραβιάσει; Γιατί αυτή η αξία είναι σημαντική για σένα; Τι έκανες και την παραβιάσες;
- Γιατί ήρθε ο πνευματικός πόνος αυτή τη στιγμή στην εργασία με αυτό το άτομο και σε αυτό το πλαίσιο;
- Δεδομένου ότι έδρασε με τρόπους που δεν συνάδουν με αυτά που σέβεται πιο πολύ απ' όλα στην εργασία σου, τι θα σήμαινε η απουσία αυτού του πνευματικού πόνου;
- Πώς θα αναλάβεις την ευθύνη των πράξεών σου σε σχέση με τον εξυπηρετούμενο και θα ξεκινήσεις να επανορθώνεις τη σχέση; Πώς μπορούμε να σε στηρίξουμε στην προσπάθειά σου αυτή;
- Πώς μπορείς να διατηρήσεις αυτή την εμπειρία του πνευματικού πόνου ζωντανή, ώστε στο μέλλον να τη χρησιμοποιείς ώστε να θυμάσαι τη σχέση σου με την ηθική σου στάση (Myerhoff, 1982· Madigan, 1997);
- Τι λέει για τη σχέση σου με τις ηθικές σου αξίες το γεγονός ότι έφερες αυτό το περιστατικό στην ομάδα;
- Τι γνωρίζεις για τις συλλογικές μας ηθικές αξίες, που μπορεί να έκαναν ευκολότερο το να το μοιραστείς; Πώς μπορεί αυτή η παραβίαση των δικαιωμάτων του εξυπηρετούμενου να σταθεί χρήσιμη σε όλους μας συλλογικά;

Αυτές οι αντανakλαστικές ερωτήσεις (Tomms, 1987· Madigan, 2011) απευθύνονται σε αυτό που ο Αυστραλός αφηγηματικός θεραπευτής Michael White θα αποκαλούσε το απόν αλλά υπονοούμενο (2000a), και ζητούν άμεση απάντηση από τον εργαζόμενο στην κοινότητα. Εδώ, η εστίαση στον πνευματικό πόνο και την ηθική διερεύνηση στην οποία μας προσκαλεί, μπορεί να βοηθήσει τους εργαζόμενους στην κοινότητα να κινούνται σύμφωνα με τις ηθικές τους στάσεις. Παρά τη δυσφορία, ενθαρρύνω τους εργαζόμενους στην κοινότητα να ασχολούνται όσο το δυνατόν πιο πολύ με τον πνευματικό πόνο, να τον αισθάνονται και να τον κρατούν κοντά τους. Στη δουλειά μου με επαγγελματίες προσπαθώ να αντισταθώ στις ευκαιρίες που παρουσιάζονται να παίξω τον ρόλο αυτής που επιλύει προβλήματα. Αντίθετα, γίνομαι περίεργη για τους τρόπους με τους οποίους ο πνευματικός πόνος μας μιλά για τις ηθικές μας αξίες. Ενθαρρύνω τους εργαζόμενους στην κοινότητα να τον αισθάνονται όταν έρχεται, να τον καλωσορίζουν και να ανταποκρίνονται σ' αυτόν σύμφωνα με τις ηθικές μας αξίες.

4. Αλληλεγγύη

Τα διδάγματα από την αλληλεγγύη μου έχουν αποδείξει ότι μία ομάδα είναι πιο χρήσιμη από μια ισχυρή προσωπικότητα: όσο πιο πολλοί άνθρωποι τόσο το καλύτερο. Η κατανόησή μου για την αλληλεγγύη προέρχεται από ακτιβιστικές παραδόσεις δοκιμασμένες στον χρόνο, που οραματίζονται μια συλλογική ηθική, αναζητούν διασυνδεδεμένες πρακτικές αντίστασης στην καταπίεση (Wade, 1996) και προωθούν την απόδοση δικαιοσύνης. Η αλληλεγγύη μιλά για μία κατανόηση ότι οι δίκαιοι τρόποι ύπαρξης αλληλοσυνδέονται μεταξύ τους, όπως και οι αγώνες μας και οι τόποι αντίστασης. Είμαστε προορισμένοι να κάνουμε αυτή τη δουλειά μαζί. Οι Κανένας Δεν Είναι Παράνομος, μία αντί - αποικιοκρατική ακτιβιστική ομάδα, λέει «Διαθεματικές καταπιέσεις. Ενωτική

αντίσταση». Με εμψυχώνει η πρόσκλησή τους να δούμε όλες τις πράξεις μας για απόδοση δικαιοσύνης ως ελεύθερα συνδεδεμένες με ένα πνεύμα αλληλεγγύης. Η εργασία της απόδοσης δικαιοσύνης είναι προφανώς συνεργατική και υπάρχουν πολλά μονοπάτια: «κάνουμε αυτή την εργασία στις πλάτες άλλων και στηρίζουμε άλλους στις πλάτες μας» (Reynolds, 2010a).

Το να δομήσουμε την κατανόησή μας για τη βιωσιμότητα ως συλλογικό καθήκον μας προσκαλεί να κινηθούμε προς άλλους εργαζόμενους, να τους υποστηρίξουμε και να τους συμπαρασταθούμε, να είμαστε σε αλληλεγγύη μαζί τους και να τους μεταδώσουμε την ελπίδα μας για μια δίκαιη κοινωνία. Αυτό είναι φυσικά αμοιβαίο, καθώς επίσης θα στηριχθούμε από αυτούς τους άλλους. Η αλληλεγγύη κάνει το έργο της βιωσιμότητάς μας λιγότερο τρομακτικό και περισσότερο πιθανό. Η αλληλεγγύη επίσης επιτρέπει ατελείς συμμαχίες, όπου δημιουργούμε αρκετή εμπιστοσύνη μεταξύ μας για να ασκηθεί κριτική, και να δοθούν απαντήσεις υπεύθυνα. Η αλληλεγγύη και οι ατελείς μας συνεργασίες κάνουν δυνατό να προκύψουν αυτές οι αναγκαία σκληρές συζητήσεις σχετικά με την εργασία μας αλλά και να βιωθούν ως κάτι πέρα από ενοχοποίηση και μομφή. Με αυτούς τους τρόπους το πνεύμα της αλληλεγγύης μας εμπνέει ώστε να ανταποκρινόμαστε καλύτερα στους εξυπηρετούμενούς μας (Reynolds, 2010b).

Για παράδειγμα, ως θεραπευτές για το αλκοόλ και τα ναρκωτικά, νοσοκόμοι και εργαζόμενοι στην αποτοξίνωση, βασιζόμαστε στους εργαζόμενους στην ψυχική υγεία και στους ιατρούς να αναλαμβάνουν την εισαγωγή των εξυπηρετούμενων. Αυτοί οι εργαζόμενοι τοποθετούνται στη θέση εξουσίας να αναλαμβάνουν ατομικά την ευθύνη να στερούν την αυτονομία από κάποιον και να αποφασίζουν την εισαγωγή του σε ίδρυμα. Αυτή η βαριά ευθύνη είναι καθήκον μιας κοινωνίας, κι όμως βαραίνει ατομικά ορισμένους επαγγελματίες. Όσοι από εμάς δεν χρειάζεται να κάνουμε τέτοιου είδους επιλογές ή να χρησιμοποιήσουμε τέτοιου είδους εξουσία, μπορούμε να παραμένουμε επικριτικοί κρατώντας τα χέρια μας καθαρά από αυτή την, όχι και τόσο αθώα, εργασία για την οποία, ένας εργαζόμενος στην ψυχική υγεία είπε ότι «πονάει η ψυχή του». Μερικές φορές η συλλογική μας κοινωνική αντίδραση στο γεγονός ότι κάποιος εξυπηρετούμενος εισάγεται σε ιδρύματα, καθιστά τους εργαζόμενους της ψυχικής υγείας υπόλογους για την έλλειψη αξιοπρεπών κοινωνικών λύσεων. Σαν να ήταν αυτή η δύσκολη επιλογή μία προσωπική απόφαση του μεμονωμένου εργαζόμενου (White, 2002). Όταν περιορίζουμε το καθήκον μας στο να επικρίνουμε τους εργαζόμενους που θεωρούμε υπεύθυνους, αγνοούμε το καθήκον μας να δημιουργούμε πιο δίκαιες επιλογές για τους ανθρώπους. Αυτή την τραυματική διαφοροποίηση μπορεί η αλληλεγγύη να τη μεταμορφώσει (Reynolds, 2010c). Ο Βραζιλιάνος κριτικός εκπαιδευτής Paulo Freire, μας διδάσκει ότι η αλληλεγγύη εκτείνεται πέρα από το να κατονομάζει απλά καταπιέσεις και καταπιεστές, και «σημαίνει τη μεταμόρφωση του εαυτού, των θεσμών και του κόσμου» (2001).

Η εργασία σε πλαίσια με έλλειψη κοινωνικής δικαιοσύνης μπορεί να μας παρασύρει στο να σκεφτούμε ότι εμείς πρέπει να κάνουμε τα πάντα, και σ' αυτό το σημείο η αλληλεγγύη και η συλλογική ηθική μπορούν να μας προσφέρουν μεγάλη βοήθεια. Η βιωσιμότητα απαιτεί να εξισορροπούμε την υπευθυνότητα με τη δύναμη (Reynolds, 2010a). Δεν μπορούμε να είμαστε υπεύθυνοι για την πληθώρα των αναγκών, αλλά μόνο για αυτή την εργασία που είναι μέσα στις

δυνάμεις μας να επιτελέσουμε. Το πνεύμα αλληλεγγύης μας καλεί να γίνουμε μάρτυρες και να συνδεθούμε με τη σημαντική εργασία άλλων, βοηθώντας μας να οραματιστούμε ότι η συλλογική μας εργασία είναι τόσο δυνατή όσο και βιώσιμη.

5. Φροντίζοντας για τη συλλογική βιωσιμότητα

Για μένα, η βιωσιμότητα περιγράφει μία ζωντανία, μία πνευματική παρουσία και μία αυθεντική σύνδεση με τους άλλους. Απαιτεί περισσότερα από το να συνεχίζεις, από το να αντιστέκεσαι στην επαγγελματική εξουθένωση, από το να παραμένεις απεγνωσμένα προσκολλημένη στην ελπίδα· κι όμως, περικλείει όλες αυτές τις ικανότητες. Διατηρούμε την αντοχή μας στην εργασία μας όταν μπορούμε να είμαστε πλήρως και σχεσιακά δεσμευμένοι, να μένουμε συνδεδεμένοι με ελπίδα και να είμαστε χρήσιμοι στους εξυπηρετούμενούς μας σε βάθος χρόνου (Reynolds, 2010b). Προάγουμε τη βιωσιμότητα στις μεταξύ μας σχέσεις, και όχι σε μία σειρά από μεμονωμένα, ατομικά έργα. Με ενδιαφέρει η συλλογική μας φροντίδα και η συλλογική μας βιωσιμότητα, η οποία είναι αμοιβαία, κοινή και άρρηκτα συνδεδεμένη με εμπνευσμένες πρακτικές αλληλεγγύης.

Εμπνέομαι από ερωτήματα που έχουν να κάνουν όχι τόσο με την αντίσταση στο burnout, όσο με το πώς μπορούμε να δράσουμε με αλληλεγγύη για να προάγουμε τη συλλογική μας βιωσιμότητα και να κρατήσουμε το πνεύμα της συλλογικής μας ηθικής ζωντανό στην εργασία μας και στη ζωή μας:

- Πώς μπορούμε να είμαστε συνδεδεμένοι με ό,τι είναι ζωντανό μέσα μας;
- Πώς μένουμε πιστοί στη συλλογική μας ηθική πιο ολοκληρωμένα;
- Πώς μπορούμε να δράσουμε με αλληλεγγύη για να κρατήσουμε το πνεύμα της δικαιοσύνης ζωντανό στη συλλογική μας εργασία και στις ζωές μας;
- Πώς μπορούμε να αλλάξουμε τις άδικες δομές που καταπιέζουν τα άτομα;
- Ποια είναι τα όρια και οι απαιτήσεις της δικαιοσύνης και της δίκαιης πρακτικής σε μία κοινωνία που είναι πιο δίκαιη σε μερικούς απ' ό,τι σε άλλους;

Η αντίληψή μου της βιωσιμότητας εμπνέεται από αυτά που έμαθα σε κοινότητες περιβαλλοντικού ακτιβισμού και συνδέεται με αυτό που η Ινδή ακτιβίστρια του περιβάλλοντος και φυσικός Vandana Shiva αποκαλεί Δημοκρατία της Γης (2005). Η Shiva περιλαμβάνει τη βιωσιμότητα ως βασική αρχή για μία Δημοκρατία της Γης, που σέβεται την αξιοπρέπεια όλων των μορφών ζωής, περιλαμβανομένων και των οικολογικών μη ανθρώπινων μορφών ζωής, και που προάγει βιώσιμους τρόπους ζωής και καταναλωτικά μοντέλα που δεν κάνουν υπερβολική χρήση των πόρων ούτε εκμεταλλεύονται τα άτομα. Βλέπει το θέμα της παγκόσμιας δικαιοσύνης συνδεδεμένο με τη βιωσιμότητα της ζωής σε όλες της τις μορφές. Η Δημοκρατία της Γης εξαρτάται από τις αλληλοσυνδέσεις της οικολογικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Διδάγματα από πολλές κουλτούρες πάντα μιλούσαν για την ανάγκη βιωσιμότητας του πλανήτη και τη διασύνδεση των ανθρώπων μεταξύ τους και

με τη γη. Πολλοί δάσκαλοι έχουν πει παρόμοια πράγματα, αλλά ένα απόφθεγμα που μου έχει εντυπωθεί συχνά αποδίδεται στον Ινδό ακτιβιστή της μη-βίας, Mahatma Gandhi, «ζήτησε απλά ώστε οι άλλοι να μπορούν να ζήσουν απλά». Οι διασυνδέσεις αυτών των διδαγμάτων από τον περιβαλλοντισμό, τα κινήματα κοινωνικής δικαιοσύνης και πολλές κουλτούρες, σχηματίζουν την αντίληψή μου για τη βιωσιμότητα.

Με ενδιαφέρει η συλλογική βιωσιμότητα επειδή στην εργασία μας συνδεόμαστε με ανθρώπους που είναι περιθωριοποιημένοι. Μερικές φορές απαιτείται μεγάλη δημιουργικότητα για να διατηρηθεί η σύνδεση μέσα από ένα χάσμα διαφορών, συγκρούσεων και ανταγωνισμού πάνω σε περιορισμένα και φθίνοντα αποθέματα. Η συνεργασία επίσης τίθεται σε δοκιμασία όταν υπάρχει διαφωνία για θεωρίες και πρακτικές, όταν τίθενται ζητήματα νομιμότητας, από μικρές φιλονικίες και από άλλα σημαντικά πλήγματα που υφιστάμεθα ως εργαζόμενοι. Η μεγαλύτερη πηγή πλούτου που είναι διαθέσιμη για μας στη σχεσιακή εργασία που κάνουμε είναι ο εαυτός μας και ο άλλος.

A. Είμαστε αναντικατάστατοι

Ένας οργανισμός μπορεί να προσλάβει έναν άλλο εργαζόμενο στην υποστήριξη στέγασης, έναν άλλο γιατρό για τους εθισμούς ή έναν άλλο εργαζόμενο ενάντια στη βία. Αλλά δεν μας αντικαθιστούν. Όλα όσα είμαστε, οι σχέσεις που έχουμε δημιουργήσει, οι συνεργασίες που έχουμε αναπτύξει, οι οργανωτικές εκπαιδεύσεις που απαιτεί η εργασία μας, η αλληλεγγύη που έχουμε με άλλους εργαζόμενους, η μόρφωση που μας έχουν προσφέρει οι εξυπηρετούμενοί μας· όλα αυτά φεύγουν μαζί μας. Οι καινούριοι εργαζόμενοι πρέπει να σφυρηλατήσουν νέες σχέσεις, να δημιουργήσουν περισσότερη αλληλεγγύη και να μάθουν ξανά πώς να είναι χρήσιμοί στη θέση που τώρα βρίσκονται. Όταν διαρρηγνύονται οι σχέσεις με τους εργαζόμενους, το κόστος για τους εξυπηρετούμενους και για την εργασία μας στο περιθώριο είναι αμέτρητο. Ταυτόχρονα, πρέπει να επιτρέψουμε ο ένας στον άλλον τη δυνατότητα να αφήσουμε τη θέση μας, έτσι ώστε να βιώνουμε τη σχέση με την εργασία μας ως επιλογή και όχι σαν βάρος. Μπορούμε να στρέψουμε τις ικανότητές μας, τις γνωριμίες μας και την προϋπάρχουσα αλληλεγγύη μας σε νέες δυνατότητες. Υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους μπορεί να είμαστε χρήσιμοι. Αλλά το να χάνεται εργατικό δυναμικό από αυτό που ευφημιστικά και απλουστευτικά αποκαλείται επαγγελματική εξουθένωση (burnout), ξηλώνει εργαζόμενους και εξυπηρετούμενους από σχέσεις· κλέβει από τα μέρη εργασίας και τις κοινότητες την εξειδίκευση, την εμπειρία και την ελπίδα – πράγματα που χρειαζόμαστε απεγνωσμένα και βρίσκονται σε έλλειψη. Η Αμερικανίδα οικογενειακή θεραπεύτρια Lynn Hoffman περιγράφει αυτή τη ρήξη στη σχέση ανάμεσα στους θεραπευτές ή τους εργαζόμενους στην κοινότητα και τους εξυπηρετούμενους παρόμοια με τη «ρήξη μίας αρτηρίας» (2002, σελ. 242).

B. Εφικτές περιγραφές εργασίας

Εργάζομαι κοντά σε εργαζόμενους στη στέγαση στην ανατολική πλευρά στο κέντρο του Βανκούβερ, που είναι η πιο φτωχή γειτονιά του Βανκούβερ και η πιο φτωχή εκτός σχεδίου περιοχή στον Καναδά. Οι εργαζόμενοι στη στέγαση παλεύουν με τη βιωσιμότητα, γεγονός που δεν προκαλεί έκπληξη, καθώς ο απεσταλμένος των Ηνωμένων Εθνών για τη στέγαση θεωρεί ότι το Βανκούβερ αντιμετωπίζει παγκοσμίου επιπέδου κρίση στη στέγαση (Johal, 2007). Από τη

στιγμή που ανέλαβε και το στοίχημα για τους ολυμπιακούς αγώνες του 2010, το Βανκούβερ έχει υπερτριπλασιάσει τους άστεγους του (Keller, 2010). Όταν οι εργαζόμενοι στη στέγαση καταφέρνουν να παρέχουν κοινωνική στέγη σε υποστεγασμένα ή άστεγα άτομα, οι συμφωνίες στέγασης μπορεί να σπάσουν, επειδή για την κοινωνική κατοικία συχνά απαιτείται πλήρης αποχή από παράνομες ουσίες και τα άστεγα άτομα συχνά παλεύουν με την κατάχρηση ουσιών και με αυτό που γίνεται κατανοητό ως «ψυχική ασθένεια». Όταν αρχίσαμε να μιλάμε για την εργασία ως «εργασία με την έλλειψη στέγης» σε αντίθεση με την «εργασία με τη στέγαση», η βιωσιμότητα φάνηκε πιο κοντά μας. Η επαναδημιουργία της περιγραφής της εργασίας που ονόμαζε το έργο που επιτελούν έκανε διαφορά σε αυτούς τους εργαζόμενους.

Οι περιγραφές της δουλειάς πρέπει επίσης να είναι εφικτές. Στα πλαίσια στα οποία η εργασία δεν τελειώνει ποτέ, αυτό μπορεί εύκολα να ξεφύγει. Απαιτείται να εργαζόμαστε επιμελώς και ολοκληρωτικά για να ανταποκρινόμαστε στις απαιτήσεις που ορίζουν τα συμβόλαιά μας και η περιγραφή της εργασίας μας. Δεν μπορούμε να μετράμε την εργασία μας με το πόση εργασία χρειάζεται να γίνει. Ένα πρόγραμμα μπορεί να έχει έναν εργαζόμενο ψυχικής υγείας, αλλά αυτό δεν μπορεί να σημαίνει ότι ο εργαζόμενος αυτός είναι υπεύθυνος για όλα τα θέματα του προγράμματος που σχετίζονται με την ψυχική υγεία. Αυτό λέγεται εύκολα, αλλά στα πλαίσια με ακραίες ανάγκες στα οποία εργαζόμαστε, συχνά αναγνωρίζουμε ότι αν δεν κάνουμε εμείς κάτι, τότε αυτό δεν θα γίνει.

Γ. Βιωσιμότητα και υπευθυνότητα προς τους εξυπηρετούμενους

Στους μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς οι διευθυντές και οι επιβλέποντες συχνά τρώνε το φαγητό τους πάνω από πληκτρολόγια και εμφανίζονται στη δουλειά τόσο άρρωστοι που οι ίδιοι οι υφιστάμενοί τους τους αναγκάζουν να επιστρέψουν στο σπίτι τους. Προσκαλώ τους επιβλέποντες να διδάξουν τους εργαζόμενους τη βιωσιμότητα με το να κάνουν οι ίδιοι τα διαλείμματά τους, να τρώνε έξω και να παίρνουν τις αναρρωτικές τους άδειες. Καλώ τις ομάδες προσωπικού να συμφωνήσουν συλλογικά να επιτρέπουν ο ένας στον άλλο να λαμβάνουν την αναρρωτική άδεια που δικαιούνται, όπως και τις διακοπές τους, και να αρνούνται τις υπερωρίες ή να τις παίρνουν σε χρόνο και όχι σε χρήμα. Αυτές οι απλές στρατηγικές που δίνουν προτεραιότητα στη συλλογική φροντίδα είναι δύσκολο να εφαρμοστούν. Υπενθυμίζω στους εργαζόμενους ότι θα βρισκονται σ' αυτή τη δουλειά για πολύ καιρό και τους προσκαλώ να θεωρήσουν τη βιωσιμότητά τους σαν έναν τρόπο υπευθυνότητας προς τους εξυπηρετούμενους, που χρειάζονται να τους συνεχίσουν να βλέπουν για τα επόμενα τριάντα χρόνια. Αυτή η πρόσκληση να υπερβούμε το χρόνο, να παραμείνουμε αξιόπιστοι για τους μελλοντικούς μας εξυπηρετούμενους, μερικές φορές βοηθά τους εργαζόμενους να ξεπεράσουν τις πολλές και επείγουσες ανάγκες του παρόντος στις οποίες πρέπει να πούνε «όχι».

Δ. Ποικιλομορφία της εργασίας

Η ποικιλομορφία της εργασίας είναι μία άλλη τακτική που χρησιμοποιώ για να προάγω τη βιωσιμότητα των εργαζόμενων στο περιθώριο. Για παράδειγμα, στα κέντρα για θύματα βιασμού οι σύμβουλοι συχνά βλέπουν πέντε ή έξι εξυπηρετούμενες σε καταστάσεις ακραίας κρίσης, τραύματος και απόγνωσης σε διάστημα πέντε ή έξι συνεχόμενων ωρών, τη μία μετά την άλλη, πέντε ημέρες την εβδομάδα. Οι ίδιοι εργαζόμενοι μπορεί να κληθούν να φροντίσουν άμεσα τα

θύματα βιασμού στα επείγοντα. Τέτοια εξαντλητικά προγράμματα δημιουργούνται πιέζοντας τις ανάγκες των οργανισμών και των εξυπηρετούμενων και συνδέονται άμεσα με την αντρική βία και την οικονομική ανισότητα στην κοινωνία μας. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες μπορεί να είναι πρόκληση το να φαντάζεσαι και να κινείσαι προς μία κατεύθυνση που να προάγει τη συλλογική βιωσιμότητα. Οι εργαζόμενοι μπορεί τελικά να φύγουν, ή να πληγωθούν τόσο πολύ στην εργασία τους ώστε να είναι μη διαθέσιμοι στους εξυπηρετούμενους, είτε είναι φυσικά παρόντες είτε όχι.

Η ενασχόληση με ποικίλες δραστηριότητες κατά την εργασία είναι μία χρήσιμη τακτική βιωσιμότητας και θα μπορούσε να αποτελεί ίσως μία ηθική υποχρέωση των οργανισμών. Αυτή η ποικιλομορφία της εργασίας μπορεί να περιλαμβάνει τη δέσμευση σε μία ομάδα όπως και την ατομική συμβουλευτική, τη συμμετοχή στον σχεδιασμό και την υλοποίηση πολιτικών, το μοίρασμα της γνώσης με άλλους εργαζόμενους σε άτυπη εκπαίδευση, την εκπαίδευση της κοινότητας, τον άμεσο ακτιβισμό και τις δημιουργικές πρακτικές μοιράσματος εργασίας/καθηκόντων.

6. Αντίσταση στη σημαντικότητα

Οι σχέσεις μας με τη βιωσιμότητα μερικές φορές τίθενται σε κίνδυνο από την πρόκληση να βλέπουμε την εργασία μας ως κάτι ξεχωριστό. Πιστεύω ότι πρέπει να αποφεύγουμε τη χρήση πολεμικών μεταφορών, όπως ότι «αγωνιζόμαστε στα χαρακώματα» για να περιγράψουμε την εργασία μας (Todd & Wade, 1994). Οι εργαζόμενοι συχνά ακούνε σχόλια όπως, «δεν θα μπορούσα ποτέ να έκανα αυτό που κάνεις» ή «είναι τόσο εκπληκτικό που μπορείς να εργάζεσαι εκεί».

Οι εργαζόμενοι στην κοινότητα μου λένε ότι σπάνια βιώνουν αυτά τα σχόλια ως ειλικρινή και με νόημα. Συχνά οι εργαζόμενοι ανταποκρίνονται σε τέτοιου είδους σχόλια που θεωρούν την εργασία μας σημαντική σα να είναι ψεύτικα. Γνωρίζω ότι ο πόνος του κάθε ενός είναι πραγματικός και ότι όλη η σχεσιακή εργασία στα βοηθητικά επαγγέλματα είναι δύσκολη. Η σύγκριση και ο συναγωνισμός μπορεί να οδηγήσουν στην κοινωνική κατασκευή ιεραρχιών του πόνου, που αποδίδουν μεγαλύτερη αξία σε πιο δραματικά ή ρομαντικά είδη πόνου. Ο Αμερικανός ψυχίατρος Jonathan Shay ονομάζει αυτές τις συγκρίσεις «διαγωνισμούς ούρησης» (1995, σελ. 205), όπου οι εξυπηρετούμενοι συγκρίνονται μεταξύ τους για να δουν ποια ούρα αξίζει πιο πολύ. Αυτοί οι εξυπηρετούμενοι ανταποκρίνονται σε εδραιωμένες ιδέες για θύματα που αξίζουν ή που δεν αξίζουν. Η αντίσταση στη συμμετοχή σε ιεραρχίες πόνου και διαγωνισμούς ούρησης δημιουργεί χώρο να αναγνωρίσουμε τον πόνο του κάθε ενός ατόμου, χωρίς να παραβλέπουμε το γεγονός ότι τα πλαίσια είναι πολύ διαφορετικά. Αντιστεκόμαστε στο να κανονικοποιούμε τα πλαίσια που είναι απαράδεκτα χωρίς να ανυψώνουμε τους εαυτούς μας ως εργαζόμενους. Η εργασία μας είναι ιδιαίτερη και δύσκολη, αλλά όχι ξεχωριστή.

Πολλοί εργαζόμενοι στην κοινότητα που εργάζονται με άτομα που παλεύουν στο περιθώριο της κοινωνίας αισθάνονται αμήχανα όταν η εκμετάλλευση που υπομένουν οι εξυπηρετούμενοι χρησιμοποιείται για να μας εκτιμούν ως επαγγελματίες και να κατασκευάζεται η ταυτότητά μας ως κάτι το εξαιρετικό. Το να τοποθετείσαι σε βάθος είναι στην πραγματικότητα μια θέση «έξω από», σαν

να είναι η εργασία μας κάτι άλλο και όχι φυσιολογική. Είναι σημαντικό να διαμαρτυρόμαστε όταν μας βάζουν σε βάθρο, καθώς αυτό συνεπάγεται διάφορα πράγματα: πρώτα απ' όλα εκμεταλλεύεται και σφετερίζεται τις εμπειρίες των εξυπηρετούμενων. Δεύτερον, δημιουργεί μία ιεραρχία πόνου που δεν είναι χρήσιμη. Τρίτον, ανακουφίζει τους συνηθισμένους πολίτες από τη δυσφορία τους και την υποχρέωσή τους να κάνουν κάτι για να αλλάξουν τα καταπιεστικά πλαίσια της ζωής των εξυπηρετούμενων.

Ο Leonard Peltier είναι ηγέτης του Αμερικανικού Ινδιάνικου Κινήματος και ίσως ένας από τους πιο γνωστούς πολιτικούς κρατούμενους στον κόσμο. (Διεθνείς οργανισμοί ανθρωπίνων δικαιωμάτων διακηρύσσουν την αθωότητα του Leonard και ζητούν την απελευθέρωσή του. Για περισσότερες πληροφορίες για την ιστορία του, δείτε το φιλμ «Incident at Oglala» [Apted & Chobanian. 1992] και την ιστοσελίδα της επιτροπής υπεράσπισης του Leonard Peltier.) Ο Leonard διαμαρτύρεται για την σπουδαιότητα που αποδίδεται στο πρόσωπό του, παρά το γεγονός ότι τον τιμούν κινήματα για την κοινωνική δικαιοσύνη και αυτόχθονες κοινότητες σε όλο τον κόσμο για τις θυσίες που έχει κάνει για την κοινωνική δικαιοσύνη. Είναι αμετάπειστος ότι έχει κάνει μόνο αυτό που τον έχει διδάξει η κουλτούρα του για να υπερασπιστεί την κοινότητά του και τους γηραιότερους του:

Πρέπει να καταλάβετε... είμαι συνηθισμένος. Οδυνηρά συνηθισμένος. Αυτό δεν είναι σεμνότητα. Είναι γεγονός. Ίσως κι εσύ είσαι συνηθισμένος. Αν ναι, τιμώ ότι είσαι συνηθισμένος, τον ανθρωπισμό σου, την πνευματικότητά σου. Ελπίζω ότι θα τιμήσεις κι εσύ τη δική μου. Ότι είμαστε συνηθισμένοι, αυτός είναι ο δεσμός μας, εσύ κι εγώ. Είμαστε συνηθισμένοι, Είμαστε άνθρωποι. Ο Δημιουργός μας έκανε έτσι. Ατελείς. Ανεπαρκείς. Συνηθισμένους... Δεν πρέπει να είμαστε τέλειοι. Πρέπει να είμαστε χρήσιμοι, (1999, σελ. 9).

Υπάρχουν φορές που η εργασία με ανθρώπους που είναι περιθωριοποιημένοι μπορεί να μειώσει την αξία της εργασίας του βοηθού (Suzanne Hinds, προσωπική επικοινωνία, 2007). Μία από τις μεγαλύτερές μου επιτυχίες στην κοινότητα του Ανατολικού Κέντρου ήταν ότι κατάφερα να εξασφαλίσω για τους κατοίκους αξιοπρεπή οδοντιατρική φροντίδα και τεχνητές οδοντοστοιχίες. Αυτή η εργασία μερικές φορές κρίνεται ως «όχι ουσιαστική εργασία», που σημαίνει, στην περίπτωση μου, όχι πραγματική θεραπεία. Αντίθετα, θεωρείται υποστηρικτική εργασία ή κοινοτική εργασία, πράγμα που μειώνει την αξία αυτού που έχουμε κάνει και των νοημάτων που έχει, ενώ ταυτόχρονα υποτιμά αυτές τις άλλες νόμιμες μορφές της σχεσιακής εργασίας.

7. Καταπολεμώντας τον κυνισμό και φέρνοντας ελπίδα

Η εργασία μας μπορεί να αναπαράγει αυτήν ακριβώς την κυριαρχία που ελπίζουμε να ανατρέψουμε, αφήνοντας τους ανθρώπους στην ένδεια και συμμετέχοντας στον κοινωνικό έλεγχο. Οι εργαζόμενοι μπορούν να αντιδράσουν σε αυτό είτε αναλαμβάνοντας δράση για να μεταμορφώσουν τη δουλειά μας, τις πολιτικές και τους οργανισμούς είτε με το να παραιτούνται, να βυθίζονται στον κυνισμό και να εγκαταλείπουν την ευθύνη να δημιουργήσουν αλλαγή. Ο κυνισμός λειτουργεί σαν μία εξουθενωτική κοινωνική ασθένεια. Οι εργαζόμενοι που έχουν καταφύγει στον κυνισμό μπορεί να επιτεθούν ακόμη και

στις πιο μικρές προσπάθειες να γίνει μια αλλαγή με φράσεις όπως «τίποτα δεν μπορεί να αλλάξει, τίποτα δεν αλλάζει ποτέ εδώ, και τίποτα από αυτά που πρόκειται να δοκιμάσεις δεν θα κάνουν κάποια διαφορά. Οτιδήποτε κι αν σκέφτεσαι να κάνεις το γνωρίζουμε ήδη, το έχουμε δοκιμάσει και δεν δουλεύει».

Οι εργαζόμενοι που έχουν καταφύγει στον κυνισμό μπορεί να μεταθέσουν το βάρος της εργασίας του οργανισμού σε άλλους εργαζόμενους, μπορεί να δρουν σαν μοναχικοί λύκους που ζουν έξω από το σύστημα και μπορεί, ή το έχουν ήδη κάνει, να οδηγήσουν οργανώσεις σε απώλεια χρηματοδότησης, σε έξοδα για δικηγόρους, ώστε να απαντήσουν σε έρευνες, ακόμα και σε οριστική διάλυση. Σε αυτές τις περιπτώσεις συνάδελφοι χάνουν την εργασία τους και οι εξυπηρετούμενοι υφίστανται τις μεγαλύτερες απώλειες.

Το να αλλάζουμε τις δομές και τις πολιτικές στους οργανισμούς μας είναι αναγκαίο, χρήσιμο αλλά και περιορισμένο. Χρειάζονται απαντήσεις όχι μόνο από τους διευθυντές μας, από τους οργανισμούς μας αλλά και από εμάς τους ίδιους ως εργαζόμενους – αλλά, πιο αποτελεσματικά και πιο δίκαια, από την κοινωνία μας και τις κοινότητές μας. Ο κυνισμός μπορεί να μας οδηγήσει στο να κατηγορούμε τους διευθυντές και τις οργανώσεις μας για τα άδικο πλαίσια στα οποία ζουν οι εξυπηρετούμενοί μας. Αυτό είναι το ίδιο άδικο με το να κατηγορούμε τους εργαζόμενους στην κοινότητα για τις αδικίες από τις οποίες υποφέρουν οι εξυπηρετούμενοι.

Η βιωσιμότητα επιβάλλει να εργαζόμαστε στον κόσμο μέσα στον οποίο βρισκόμαστε και όχι σ' αυτόν που θα έπρεπε να υπάρχει. Δεν προτείνω να συνηθίσουμε στην καταπίεση, αλλά να αντισταθούμε στο να μιλάμε για το τι θα έπρεπε να γίνει με τρόπους που δεν συνδέονται με την ανάληψη συχνά γενναίων δράσεων ώστε να πραγματοποιήσουμε τις απαιτούμενες αλλαγές που θα μας επέτρεπαν να εργαζόμαστε σύμφωνα με τις ηθικές μας αξίες και να παρέχουμε αποτελεσματική και συμπονετική φροντίδα. Ο κυνισμός μπορεί να είναι απλός. Το να φέρνουμε ελπίδα στην εργασία μας με τους εξυπηρετούμενους είναι πιο περίπλοκο και πιο δύσκολο.

Είναι υποχρέωσή μας ως επαγγελματίες να φέρνουμε βάσιμη ελπίδα, μία εδραιωμένη στην πίστη ή ενσωματωμένη ελπίδα στη σχεσιακή μας εργασία με τους εξυπηρετούμενους και να μην τους κλέβουμε όποια τυχόν ελπίδα έχουν. Με προσοχή να μη γίνομαι επιπόλαιη, μερικές φορές λέω «καθόλου θεραπεία είναι καλύτερη από μια κακή θεραπεία». Αναφέρομαι εδώ σ' αυτό που οι εξυπηρετούμενοι μου έχουν μάθει για το κόστος της ασεβούς ή καταστροφικής σχεσιακής εργασίας. Για τους πρόσφυγες και τους επιζώντες βασανιστηρίων αυτό μπορεί να είναι εμπειρίες θεραπείας που αντιγράφουν την ανάκριση. Διεμφυλικά άτομα μου έχουν περιγράψει περιστάσεις όπου έπρεπε να υπομείνουν την τρανσφοβία και το μίσος από τους εργαζόμενους που θεωρούνταν υπεύθυνοι για να έχουν πρόσβαση στις υπηρεσίες που χρειάζονται⁶. Μετά από τέτοιες εμπειρίες, οι εξυπηρετούμενοι πολλές φορές

⁶ Οι άνθρωποι δίπλα στους οποίους εργάζομαι που αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους ως διεμφυλικά άτομα ή τρανς δεν ταυτίζονται αυστηρά με το φύλο που τους δόθηκε με τη γέννησή τους και μπορεί να περάσουν πολιτιστικά, κοινωνικά και/ή σωματικά σε ένα φύλο με το οποίο αισθάνονται πιο σύμφωνοι, το οποίο μπορεί να είναι κάτι άλλο εκτός από αρσενικό ή θηλυκό (Nataf, 1996· Devon McFarlane, προσωπική επικοινωνία, 2011). Πολλοί άνθρωποι δεν ορίζουν το φύλο τους με κανένα τρόπο και άλλοι ορίζονται ως μη – δυαδικοί, ως μη συμμορφούμενοι στο φύλο τους ή ως queer (gender variant, gender non – conforming or gender queer), και αυτά σημαίνουν κάτι διαφορετικό από τρανς και έξω από το

σοφά αποφασίζουν να μην δεσμευτούν ποτέ πια με εμάς τους επαγγελματίες. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι επαγγελματίες που είναι υπεύθυνοι για απρεπή και καταστροφική πρακτική κλέβουν από το μέλλον του εξυπηρετούμενου την πιθανότητα και την ελπίδα για θεραπεία.

Η απόδοση δικαιοσύνης απαιτεί συνεχιζόμενες, ανθεκτικές σχέσεις με την ελπίδα. Ο Freire αψηφά στον κυνισμό και με εμπνέει όταν λέει «Η απανθρωποίηση (dehumanization) που πηγάζει από μια άδικη τάξη πραγμάτων είναι πρόξενος όχι απόγνωσης αλλά ελπίδας, που οδηγεί στο αδιάκοπο κυνήγι της ανθρωπιάς, την οποία αρνείται η αδικία» (1970, σελ. 72-73).

Είναι ηθική μου υποχρέωση ως θεραπευτική επιβλέπουσα να φέρνω ελπίδα στη σχεσιακή μου εργασία με τους εργαζόμενους στην κοινότητα. Όταν ξεκίνησα την εργασία μου στην ανατολική πλευρά του κέντρου, δεν θεωρούσα τον εαυτό μου ούτε αφελή ούτε προστατευμένο. Είχα παγκοσμιοποιημένη εμπειρία εργαζόμενη και ζώντας κοντά σε φτωχούς ανθρώπους και με επιζώντες βασανιστηρίων, και αυτό μου παρείχε ένα χάρτη για το πώς να προχωρήσω. Αλλά «Ο χάρτης δεν είναι η περιοχή» (Korzybski, 1933, σελ. 750-Bateson, 1972) και κάνοντας σα να ξέρω που βρίσκομαι ρώτησα αφελώς πότε κλείνουν οι φάκελοι των εξυπηρετούμενων. Η απάντηση που πήρα ήταν κενά βλέμματα και λοξές ματιές. Τελικά, μια γενναία ψυχή με κοίταξε ευγενικά και με πληροφόρησε ότι, ως επί το πλείστον, οι φάκελοι κλείνουν όταν οι εξυπηρετούμενοι πεθαίνουν, ή όταν πηγαίνουν στη φυλακή για μεγάλη χρονική περίοδο. Θυμάμαι την αίσθηση του χρόνου και του χώρου να αλλάζει και να σκέφτομαι «εδώ εργάζομαι τώρα». Καταλάβαινα ότι ποτέ δεν θα είχα ξανά το προνόμιο να μπορώ να ρωτήσω μια τόσο αφελή ερώτηση εδώ μέσα. Ο χάρτης του κόσμου μου άλλαξε. Το καθήκον μου να παραμείνω δεσμευμένη με πιστευτή ελπίδα απαιτούσε να αρχίσω να σκέφτομαι και να δρω με νέους τρόπους.

8. Μία βαθιά, εσωτερική αίσθηση ότι η εργασία μας έχει σημασία: «μη μετρήσιμα» αποτελέσματα.

Η βιωσιμότητά μας συνδέεται με το να γνωρίζουμε και να πιστεύουμε ότι η εργασία μας έχει σημασία. Ωστόσο πώς μπορεί να μετρηθεί η χρησιμότητά μας; Οι άφατες, άυλες και μη ανιχνεύσιμες επιρροές της συλλογικής μας εργασίας δεν μπορούν να μετρηθούν. Μεγάλο μέρος της εργασίας μας στο περιθώριο είναι μη μετρήσιμο εξαιτίας της έλλειψης εργαλείου μέτρησης ή επειδή αυτό που πράγματι πετυχαίνουμε είναι κάτι στο οποίο δεν δίνεται προτεραιότητα ή δεν αναγνωρίζεται η αξία του. Εργάζομαι για να ιχνηλατώ και να κατονομάζω μη μετρήσιμα αποτελέσματα έτσι ώστε να μην πηγαίνει χαμένη η εργασία μας. Συγκεκριμένα παρακολουθώ εξυπηρετούμενους που παραμένουν αξιοπρεπείς, την καλλιέργεια ασφάλειας και τα μη συμβάντα – τις καταστάσεις εκείνες που δεν έγιναν σημαντικά χειρότερες εξαιτίας της εργασίας μας.

κανονιστικό δυαδικό φύλο (Janelle Kelly, προσωπική επικοινωνία, 2011). Όλοι αυτοί οι όροι είναι προβληματικοί, αμφισβητούμενοι και εξελισσόμενοι. Χρησιμοποιώ αυτούς τους όρους για σαφήνεια και επειδή οι ομάδες ατόμων με τις οποίες εργάζομαι έχουν καθορίσει αυτή την ατελή διατύπωση προς το παρόν (Reynolds, 2010d).

Στις σχέσεις μας με τους εξυπηρετούμενους, τους προσδίδουμε αξιοπρέπεια ως ανθρώπους που αξίζουν το σεβασμό μας. Επανορθώνουμε την αξιοπρέπεια και συνδημιουργούμε αξιοπρέπεια. Η αξιοπρέπεια είναι κάτι που δημιουργούμε οι άνθρωποι μεταξύ μας. Δεν μπορείς να την πάρεις μόνος σου (Allan Wade, προσωπική επικοινωνία, 2008). Στις περιπτώσεις που οι εξυπηρετούμενοί μας πεθαίνουν, το να αντιμετωπίζουν τον θάνατο με αξιοπρέπεια κάνει διαφορά – μία διαφορά που δεν μπορούμε να μετρήσουμε. Κάνει τεράστια διαφορά στους εξυπηρετούμενους να έχουν ένα μέλος του προσωπικού που θυμάται το όνομά τους κάθε φορά και που το προφέρει σωστά. Είναι σημαντικό να γνωρίζεις ότι, παρόλο που βιώνεις τη ζωή σου ως τελείως απομονωμένη, κάποιος θα σε αναζητήσει αν πεθάνεις. Πώς μπορούμε να μετρήσουμε αυτές τις διαφορές;

Οι άνθρωποι είναι περισσότερο από το χειρότερο πράγμα που έκαναν ποτέ. Το έμαθα αυτό στην ακτιβιστική μου εργασία για την κατάργηση της θανατικής ποινής και από προσκλήσεις να δω την ανθρωπιά εκείνων που ήταν καταδικασμένοι σε θάνατο και αργότερα εκτελέστηκαν. (Αναγνωρίζω τη συνεισφορά του Roger Coleman, που ήταν αθώος και του Robert Harris, που δεν ήταν, για αυτό το μάθημα). Μία απαιτούμενη επάρκεια για την εργασία μας είναι να μπορούμε να συνδημιουργούμε σχέσεις τιμής και αξιοπρέπειας με ανθρώπους που παλεύουν στο περιθώριο της κοινωνίας μας· που δεν ανταποκρίνονται πάντα στη φροντίδα μας και τον επαγγελματισμό μας με εκτίμηση και ευγνωμοσύνη και συχνά μας απαντούν με τον «δίκαιό τους θυμό» (1982, σελ. 88). Είναι σημαντικό για τους ανθρώπους των οποίων οι συχνά ειπωμένες ιστορίες είναι τόσο μακριά από αυτό που οι ίδιοι θα ήθελαν να είναι, να μπορούμε να ψάξουμε, να προάγουμε και να συνθέσουμε πιο συνεκτικές ιστορίες (Geertz, 1973· White, 2000, 2004) για το ποιοι προτιμούν να είναι, ποιοι είναι δυνατόν να είναι, και να ανακτήσουμε μικρά και πολύτιμα κομμάτια των αξιοπρεπών και τιμητικών τρόπων με τους οποίους έχουν υπάρξει.

Μπορούμε να μετρήσουμε τους κινδύνους αλλά η ασφάλεια δεν είναι ένα προϊόν που μπορεί να ποσοτικοποιηθεί εύκολα. Αλλά μπορούμε να εργαστούμε προς ασφαλέστερους και αρκετά ασφαλείς (Bird, 2000) τρόπους ύπαρξης. Το Peak House είναι ένα πρόγραμμα κατοικίας για νέους και την οικογένειά τους που παλεύουν με κατάχρηση ουσιών, εκμετάλλευση και καταπίεση⁷. Στην εργασία μας με νεαρές γυναίκες πολλά αλλάζουν σε σχέση με την κατανόησή τους του τι μπορούν να κάνουν για να είναι πιο ασφαλείς ή αρκετά ασφαλείς στον κόσμο: πρακτικές όπως το να μην κάνουν ωτοστόπ, να μη μπαίνουν σε αυτοκίνητα με άνδρες που δεν γνωρίζουν, να μην μπαίνουν σε κανένα αυτοκίνητο με μεθυσμένο οδηγό. Ο στόχος μου δεν είναι να καταστήσω τις γυναίκες υπεύθυνες για τη βία των ανδρών αλλά να τους δώσω εφόδια για να είναι όσο πιο ασφαλείς γίνεται. Αυτό που συχνά μετριέται όταν οι νεαρές γυναίκες φεύγουν απ' αυτό το πρόγραμμα είναι το επίπεδο χρήσης ναρκωτικών και αλκοόλ. Αλλά υπάρχουν μη μετρήσιμες αλλαγές που προωθούν πιο ασφαλείς τρόπους ύπαρξης, που περνούν απαρατήρητες σε όλο το εύρος της εργασίας μας με τους εξυπηρετούμενούς μας, συμπεριλαμβανομένων ανθρώπων που αυτοπροσδιορίζονται ως άνδρες, ως ποικίλου φύλου και ως τρανς.

⁷ Δείτε το site του Peak House (<http://peakhouse.ca/welcome/Program>) και παρακολουθείστε ορισμένα από τα γραπτά που παράχθηκαν από τη θεραπευτική εργασία των νέων του Peak House, των οικογενειών τους και των ομάδων προσωπικού (Sanders, 1997, 2007· Reynolds, 2002· Dennstedt & Grieves, 2004).

Τα μη συμβάντα είναι όλα αυτά που δεν μπορούμε να μετρήσουμε επειδή δε συμβαίνουν ποτέ. Ένας νεαρός άνδρας που δε συμμετέχει πια στην εργασία στο σεξ για να επιβιώσει, επειδή τους τελευταίους έξι μήνες είναι καθαρός από ουσίες· ο πιο ηλικιωμένος εξυπηρετούμενος που δεν χρειάζεται να νοσηλευτεί ή να εισαχθεί σε ίδρυμα επειδή οι νοσηλεύτριες που τον επισκέπτονται στο σπίτι τον βοήθησαν να παραλάβει τα φάρμακά του και να τα λαμβάνει· ο εξυπηρετούμενος που δεν σκέφτεται την αυτοκτονία αυτή τη φορά επειδή έχει συνδεθεί με έναν εργαζόμενο. Πώς μπορούμε να παρακολουθήσουμε όλα αυτά τα μη συμβάντα που αψηφούν τη μέτρηση;

Η επιρροή μας ως εργαζόμενοι στην κοινότητα μπορεί να είναι απλώς μη μετρήσιμη, επειδή δεν μπορεί να μετρηθεί αλλά μερικές φορές είναι και μη ανιχνεύσιμη, και ίσως έτσι ακριβώς πρέπει να είναι αν η εργασία μας είναι πραγματικά πελατοκεντρική (Elaine Connolly, προσωπική επικοινωνία, 2008). Αλλά για εμάς ως εργαζόμενους στην κοινότητα μπορεί να έχει κόστος στη συλλογική μας βιωσιμότητα επειδή η εργασία μας δεν αναγνωρίζεται. Η απουσία μετρήσιμων αποτελεσμάτων μπορεί να είναι εμπόδιο στη βιωσιμότητά μας, η οποία έχει ως προϋπόθεση να γνωρίζουμε ότι είμαστε χρήσιμοι για τους εξυπηρετούμενούς μας. Αλλά υπάρχουν μη ειπωμένες ιστορίες που συμβαίνουν «κάτω ακριβώς από την επιφάνεια της καθημερινής ζωής» (Uzelman, 2005, σελ. 17) που μιλούν για τους τρόπους με τους οποίους κάνουμε τη διαφορά με αμέτρητους τρόπους: ιστορίες της συλλογικής μας βιωσιμότητας.

9. Πρακτικές ανταπόδοσης

Δανειζόμενη τις παραδόσεις ανταπόδοσης των Ανώνυμων Αλκοολικών και των Ανώνυμων Ναρκομανών (1998, 2001), προσπαθώ να ενημερώσω τους εργαζόμενους για τις ιστορίες που λέγονται γι' αυτούς σε περιπτώσεις που ήταν χρήσιμοι στους εξυπηρετούμενους. Αυτοί οι οργανισμοί θεωρούν ότι η ανταπόδοση είναι ο δρόμος για τη διατήρηση της επιθυμητής αλλαγής. Η επανασύνδεση με τους άλλους εργαζόμενους και η υπενθύμιση της διαφοράς που έχουν κάνει στις ζωές των ανθρώπων πλάι στους οποίους εργαζόμαστε δεν είναι απλά μία ευγενική πράξη: είναι μία ηθική υποχρέωση. Προσκαλώ τις ομάδες να ασχολούνται ενεργά με την ανταπόδοση σαν μία πρακτική που δημιουργεί κοινότητα.

Εργάστηκα με ένα νεαρό από τα Πρώτα Έθνη⁸ στο Peak House, ο οποίος είχε αποτύχει πλήρως στο σχολικό σύστημα και κουβαλούσε μία ιστορία του εαυτού του ως «ανόητος». Δεν ήταν δική του λέξη, αλλά θεωρούσε ότι του ταιριάζει. Δεν γνώριζε βασικά μαθηματικά, όπως διαίρεση με δύο ή περισσότερα ψηφία, παρόλο που ήταν περίπου δεκαέξι ετών. Έκανε κάθε προσπάθεια να δείχνει σταθερά ασεβή συμπεριφορά προς την οικογένεια και την κοινότητά του και να καταφεύγει ιδιαίτερα σε πράξεις βίας. Όταν η εργασία μας τελείωνε, τον ρώτησα τι τον βοήθησε να κάνει αυτές τις τεράστιες αλλαγές στη ζωή και την οικογένειά του και συγκεκριμένα στη σχέση του με το αλκοόλ. Είπε ότι το πιο σημαντικό πράγμα ήταν το εναλλακτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Peak House και ιδιαίτερα ο καθηγητής μας, ο Rick Pelan. Εκείνη η σχολική εμπειρία ήταν η

⁸ **στΜ:** First Nations είναι αυτόχθονες πληθυσμοί του Καναδά.

πρώτη φορά που είχε ποτέ σχέση σεβασμού με έναν καθηγητή που πίστευε σε κείνον ότι μπορούσε να τα καταφέρει.

Προσκάλεσα τον καθηγητή σε μία Ομάδα Μαρτυρίας μαζί με εκείνο το νεαρό και όλα τα άτομα από το πρόγραμμα (Reynolds, 2002). Η πρόθεσή μου ήταν να τονίσω τις αλλαγές που είχε κάνει εκείνος ο νεαρός και να μεταδώσω τη νεανική του σοφία του πως έκανε αλλαγές και πήρε πίσω τη ζωή του από το αλκοόλ και την περιφρόνηση στους άλλους νεαρούς και σε όλους τους θεραπευτές. Πήρα συνέντευξη από τον νεαρό μπροστά στον καθηγητή και τους άλλους νέους και θεραπευτές. Από τη θέση του ακροατή μαζί με όλη την ομάδα, ο καθηγητής μας έγινε μάρτυρας των αλλαγών που έφερε σε αυτό το νεαρό η διδασκαλία του και οι τρόποι του. Ο νεαρός κατονόμασε τη διαφορά που έκανε τη διαφορά (Bateson, 1972), δηλαδή την ανεξάντλητη υπομονή του καθηγητή μας, την ικανότητά του να τον συναντά στο σημείο που βρίσκεται, χωρίς επίκριση, να τον θεωρεί έξυπνο και να μην αποθαρρύνεται από τις αντιδράσεις του σε τραύματα του παρελθόντος στο σχολείο. Ο καθηγητής έμεινε έκπληκτος και δεν είχε την παραμικρή ιδέα για τη διαφορά που είχε κάνει.

Παρόλο που δεν ήταν επικεντρωμένη στον καθηγητή μας, αυτή η Ομάδα Μαρτύρων ανέδειξε την ηθική του και την παθιασμένη του δέσμευση με ικανότητες και γνώσεις, το οποίο με τη σειρά του εξέθρεψε τη βιωσιμότητα και τη χρησιμότητά του. Αλλά αυτό το μέρος της συζήτησης έδωσε και στον νεαρό την ευκαιρία να ανταποδώσει και να αναγνωρίσει τη βοήθεια που είχε λάβει και έδωσε μαρτυρία και για τους δικούς του αξιολογούμενους και αξιοπρεπείς τρόπους ύπαρξης. Χωρίς τη μαρτυρία αυτής της ανταποδοτικής πρακτικής, η εξαιρετική εργασία και χρησιμότητα του καθηγητή μας θα του ήταν άγνωστη. Στην πραγματικότητα, ως θεραπεύτρια μπορεί να έχω σιωπηρά δεχτεί τα εύσημα για τη σχεσιακή εργασία, τα οποία ανήκουν στο δάσκαλό μας και σ' αυτό τον νεαρό, που διαμένουν στην κοινότητα του Peak House.

Χρησιμοποιώ αυτές τις ερωτήσεις για να προσκαλέσω τους θεραπευτές και τους εργαζόμενους στην κοινότητα να δεσμευτούν στο να παρατηρούν τους άλλους εργαζόμενους να είναι χρήσιμοι στην εργασία τους, ώστε να προωθείται η διατήρηση της πεποίθησης ότι η εργασία μας έχει σημασία. Αυτή η πεποίθηση είναι ένα είδος εμπιστοσύνης στο διηνεκές, μία αυτοπεποίθηση βασισμένη στην εμπειρία και ίσως κάτι πιο βιώσιμο από την ελπίδα.

- Τι ιστορίες μπορεί να λέγονται για τους τρόπους ύπαρξής σου, τη χρησιμότητα και την εργασία του τώρα;
- Ποιες πρακτικές πίστης στην ελπίδα είναι ζωντανές στην εργασία σου;
- Ποιες διαφορές θα μπορούσε να κάνει η πίστη σου στην ελπίδα στη χρησιμότητα της εργασίας σου όσον αφορά τη σύνδεσή σου με τη γνώση ότι αυτό που κάνουμε έχει σημασία σε στιγμές απομόνωσης και απόγνωσης;
- Πως μπορούμε να μοιραστούμε τις γνώσεις μας για τη χρησιμότητα των άλλων εργαζόμενων ως πρακτική ανταπόδοσης;

10. Επαναστατική αγάπη

Η εργασία μου καθοδηγείται από τα διδάγματα του πατέρα μου, Bill Reynolds, ο οποίος δίδαξε στην εκτεταμένη μας οικογένεια ένα είδος αγάπης που κρατά τους ανθρώπους μαζί. Ο Μπιλ έχει μια εξαιρετική ικανότητα για αγάπη που συγκεντρώνει και στηρίζει με πίστη και αίσθηση του ανήκειν μεγάλο αριθμό δυνητικά χαμένων ψυχών. Η μητέρα μου, Joan Reynolds, μας δίδαξε πώς να κρατιόμαστε μαζί με αγάπη, με επιμονή στα βάσανα, στη διάρκεια των χρόνων. Αυτά τα αγαπημένα οικογενειακά και πολιτισμικά διδάγματα διαπνέουν όλη την επί πληρωμή και μη εργασία μου και πιστεύω ότι κάτι που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε θεραπευτική αγάπη και ίσως επαναστατική αγάπη, μπορεί να είναι ζωντανό στην κοινότητα και στη θεραπευτική μας εργασία.

Οι επαναστατικές τεχνικές του Χιλιανού βιολόγου Humberto Maturana πάνω στη βιολογία της αγάπης επηρέασαν τα επαγγέλματα που παρέχουν βοήθεια τη δεκαετία του 1980 (Maturana & Valera, 1994). Ο Maturana πίστευε ότι η αγάπη είναι θεμελιώδης στην κοινωνική δραστηριότητα και ότι δεν προκύπτει από το να είμαστε μαζί: η αγάπη είναι αυτό που μας φέρνει μαζί.

Το δημοφιλές εκπαιδευτικό/κριτικό παιδαγωγικό κίνημα προσφέρει σημαντικά διδάγματα στους εργαζόμενους στην κοινότητα και τους θεραπευτές που υιοθετούν μία ηθική στάση για την απόδοση δικαιοσύνης. Για αυτούς η διασύνδεση της αγάπης και της κοινοτικής εργασίας δεν τέθηκε ποτέ υπό αμφισβήτηση. Ο Freire περιγράφει την επαναστατική αγάπη ως μία πράξη κουράγιου και δέσμευσης προς τους άλλους. Η επαναστατική αγάπη εξ ορισμού «είναι χειραφέτηση και δημιουργία σε σχέση με περεταίρω πράξεις αγάπης: δεν μπορεί να συνυπάρξει με καταχρήσεις εξουσίας» (1970, σελ. 71). Ο Freire θεωρεί ότι ο στόχος αυτού που αποκαλεί διάλογο δεν είναι τίποτα λιγότερο από την απελευθερωτική μεταμόρφωση του κόσμου! Βλέπει τον διάλογο ως «μια πράξη δημιουργίας» (1970, σελ. 70). Οι μετέχοντες στο διάλογο παλεύουν να ξανακερδίσουν το δικαίωμά τους να μιλήσουν. Να αντισταθούν στην κυριαρχία τους και να δεσμευτούν σε έναν διάλογο που επιβεβαιώνει τον ανθρωπισμό τους.

Ο διάλογος δεν μπορεί να υπάρξει, παρ' όλ' αυτά, στην απουσία μιας βαθιάς αγάπης για τον κόσμο και τους ανθρώπους ... Η αγάπη είναι ταυτόχρονα το θεμέλιο του διαλόγου και ο ίδιος ο διάλογος. Επειδή η αγάπη είναι μια πράξη θάρρους, όχι φόβου, η αγάπη είναι δέσμευση στους άλλους. Όπου κι αν βρίσκονται οι καταπιεσμένοι, η πράξη της αγάπης είναι δέσμευση στον σκοπό τους – τον σκοπό της απελευθέρωσης. Και αυτή η δέσμευση, επειδή είναι αγάπη, είναι διαλογική. Ως πράξη ανδρείας, η αγάπη δεν μπορεί να είναι συναισθηματική· ως πράξη ελευθερίας, δεν πρέπει να υπηρετεί ως πρόσχημα τη χειραγώγηση. Πρέπει να γεννά άλλες πράξεις ελευθερίας· διαφορετικά δεν είναι αγάπη. Μόνο καταργώντας την κατάσταση της καταπίεσης είναι δυνατόν να αποκαταστήσουμε την αγάπη, που αυτή η κατάσταση έκανε αδύνατη. Αν δεν αγαπώ τον κόσμο – αν δεν αγαπώ τη ζωή – αν δεν αγαπώ τους ανθρώπους – δεν μπορώ να μπω σε διάλογο (1978, σελ. 70-71).

Τα προαπαιτούμενα του διαλόγου είναι η ταπεινότητα, η πίστη στους ανθρώπους, η ελπίδα και η κριτική σκέψη. Περιγράφει την κριτική σκέψη ως τη σκέψη που αναγνωρίζει την αλληλεγγύη στον κόσμο των ανθρώπων, τη σκέψη που βλέπει τον κόσμο σα να είναι σε μία συνεχή κατάσταση αλλαγής και τη

σκέψη που είναι πάντα συνδεδεμένη με τη δράση. Στο περιεχόμενο της εργασίας κοντά σε περιθωριοποιημένους και ανθρώπους που έχουν γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης, πολλοί εργαζόμενοι στην κοινότητα βρίσκουν μία συγγένεια με το έργο ζωής του Freire. Αυτή η σχέση μπορεί να επηρεάζεται πιο πολύ από την πρακτική παρά από τη θεωρία, όπου, κατά τη δική μου εμπειρία, η συνεισφορά του Freire δεν αναγνωρίζεται ιδιαίτερα. (Βλ.: Paulo Freire: A critical encounter [McLaren & Leonard, 1993] για μία αναλυτική και κριτική επισκόπηση του έργου του Freire.)

Τα συμπεράσματά μου από την αντίσταση είναι ότι είναι δυνατόν η αγάπη να συμβαίνει όλη την ώρα και ότι, με μία μικρή απόκλιση από τον Freire, η καταπίεση δεν κάνει την αγάπη αδύνατη οπωσδήποτε. Είναι δυνατόν άνθρωποι που είναι καταπιεσμένοι να αγαπούν καθ' όλη τη διάρκεια αυτών των εμπειριών. Το γνωρίζω αυτό γιατί μου το δίδαξαν επιζώντες βασανιστηρίων και πολιτικής βίας. Το είδος της επαναστατικής αγάπης για το οποίο μιλάω λειτουργεί ως πράξη αντίστασης και δεν μπορεί να περιμένει να προκύψουν συνθήκες ειρήνης και ασφάλειας, αλλά βρίσκει κοινότητα και αλληλεγγύη και εμπνέει αξιοπρέπεια και αντίσταση σε όλες τις φανερές και καλυμμένες μορφές, ακόμη και στις πιο απελπιστικές συνθήκες.

Εμπνέομαι και παίρνω κουράγιο από την πρόσκληση του Καναδού ψυχιάτρου Karl Tomm να αναγνωρίσουμε την πιθανότητα θεραπευτικής αγάπης ως μία ηθική στάση (1990), και αντίστροφα, την πιθανότητα της θεραπευτικής βίας, αναγνωρίζοντας τη δύναμη της θέσης μας και των δυνατοτήτων των σχέσεών μας. Κρατώ μια στάση όχι πολύ σοβαρή απέναντι στη θεραπευτική αγάπη, με προσοχή να μη βαραίνω τους εξυπηρετούμενούς μου και τους εργαζόμενους που επιβλέπω με την ανάγκη να ανταποκρίνονται ευγενικά. Αυτό δεν γίνεται εύκολα και απαιτεί άριστη θεραπευτική εποπτεία και υπεύθυνες αντανakλαστικές ερωτήσεις. Σε μία συν-εποπτική συνομιλία με το συνάδελφό μου, τον Καναδό θεραπευτή της εστιασμένης στην απόκριση θεραπείας, Allan Wade, έφερε στο προσκήνιο αυτές τις σημαντικές εντάσεις, που κρατάω στο μυαλό μου.

Αισθάνομαι/έχω κάποιου είδους επιφυλακή για τις έννοιες της «αγάπης» και «επαναστατικής αγάπης», ίσως επειδή φαίνονται να ανεβάζουν τον πήχη πολύ ψηλά, και δένουν πολύ εύκολα με την ιδέα της σπουδαιότητας απ' την πλευρά του θεραπευτή. Επίσης δεν είμαι σίγουρος ότι η έννοια της επαναστατικής αγάπης δεν απαιτεί κάτι εξίσου μεγάλο από την άλλη πλευρά, κάτι μάλλον περισσότερο ή διαφορετικό από αυτό που θα ήθελαν ή θα μπορούσαν να δώσουν. Νομίζω ότι το συνηθισμένο και το κόσμιο, το έντιμο και το φιλικό, η ρουτίνα και το αναμενόμενο, η δέσμευση και η ελευθερία, είναι το γλωσσικό πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται το είδος της ηθικής που προτείνεις και ίσως αυτό είναι που εννοείς μ' αυτή την έννοια (προσωπική επικοινωνία, 2011).

Η συλλογική μας βιωσιμότητα μπορεί να καλλιεργηθεί αν δώσουμε στον εαυτό μας χώρο να βιώσουμε και να ασκήσουμε την εργασία μας πάνω στη βάση της επαναστατικής αγάπης χωρίς να το απαιτούμε αυτό ούτε από τον εαυτό μας ούτε από κάποιον άλλο και χωρίς να τη θέτουμε ως την ανώτερη ή την πιο προηγμένη έκφραση των ανθρωπίνων σχέσεων. Η επαναστατική αγάπη μας προσανατολίζει προς την πιθανότητα μίας βαθιάς και δίκαιης σύνδεσης που θέλω να καλλιεργήσω και να σεβαστώ, αλλά και να την πάρω όχι πολύ σοβαρά.

11. Μεταμορφώσεις

Παρακολουθώντας αποκλειστικά τον πόνο, τις απογοητεύσεις και τη δυσκολία της εργασίας μας, μπορεί να συσκοτίζουμε και να περιπλέκουμε τη συνεισφορά που έχει η εργασία μας στις ζωές μας ως εργαζόμενοι στην κοινότητα και ως άτομα. Περισσότερο απ' το να παραμένουμε σε δράση, συχνά μεταμορφωνόμαστε με όμορφους και μερικές φορές θρησκευτικούς τρόπους από την εργασία μας με τους εξυπηρετούμενούς μας.

Ο ψυχολόγος της απελευθέρωσης Ignatio Martin-Baró, ήταν ένας ιησούιτης ιερέας και θεολόγος της απελευθέρωσης που πίστευε στη δυνατότητα οι ψυχολόγοι να παίρνουν ενεργά θέσεις στην απόδοση δικαιοσύνης. Ο Martin-Baró έλεγε ότι, «για να καταφέρουμε την ψυχολογία της απελευθέρωσης πρέπει πρώτα να η ψυχολογία απελευθερωθεί» (1994, σελ. 25). Ήταν ο πρώτος ψυχολόγος που με έκανε να συνειδητοποιήσω την δυνατότητα να αντισταθεί η ψυχολογία στις καταχρήσεις εξουσίας και στην επανάληψη πράξεων καταπίεσης. Ο Ignatio Martin-Baró άσκησε μεγάλη επιρροή στην πρόκληση των δυνάμεων του κράτους και δολοφονήθηκε το 1989 από πράκτορες της κυβέρνησης του Σαλβαδόρ μαζί με έξι από τους Ιησούιτες αδελφούς του, τη σπιτονοικοκυρά τους και την κόρη της. Μετά τη δολοφονία του, τα γραπτά του Martin-Baró συλλέχθηκαν υπό τον τίτλο: Γραπτά για μία ψυχολογία της απελευθέρωσης (1994). Ο Martin-Baró μιλά με ευφράδεια για την πιθανότητα της σχεσιακής μεταμόρφωσης της εργασίας μας, σαν:

Ένα άνοιγμα προς τον άλλο, μία ετοιμότητα να αφήσουμε τον εαυτό μας να ερωτηθεί από τον άλλο, σαν ένα ξεχωριστό ανθρώπινο πλάσμα, να ακούσουμε τα λόγια του σε διάλογο: να αντικρύσουμε την πραγματικότητα σε μία σχέση προς και με αλλά όχι πάνω του, να ενωθούμε με αλληλεγγύη σε μία μάχη στην οποία και οι δύο θα μεταμορφωθούμε (1994, σελ. 183).

Το να είμαστε ανοιχτοί στη μεταμόρφωση ως εργαζόμενοι δεν σημαίνει ότι «λύνουμε τα θέματά μας» ή ότι «κάνουμε την προσωπική μας θεραπεία στις πλάτες των εξυπηρετούμενών μας». Η επαγγελματική συζήτηση, αυτό που ο Φουκώ αποκαλεί κανονιστικούς διαλόγους, πλαίσια κατανόησης και πειθαρχικές ομάδες εξουσίας (1977), θα υποστήριζε ότι πρέπει να παραμείνουμε ουδέτεροι και αναλλοίωτοι στη σχεσιακή μας εργασία, διαφορετικά μπορεί να κατηγορηθούμε ότι βάζουμε τον εαυτό μας στο επίκεντρο. Εγώ ισχυρίζομαι ότι είναι ηθικό να βιώνω τον εαυτό μου ως χρήσιμο όταν εργάζομαι με άτομα στο Ανατολικό Κέντρο. Είναι εντάξει που έχω ξαναέρθει σε κάποια επαφή με την πνευματικότητα μέσω της εργασίας μου με επιζώντες βασανιστηρίων και θανατοποινίτες.

Η Αμερικανίδα συνεργατική θεραπεύτρια Harlene Anderson γράφει ότι η ίδια κατανοεί το διάλογο ως κάτι που μεταμορφώνει αμοιβαία και τον θεραπευτή και τον εξυπηρετούμενο, τον οποίο αναφέρει ως συνεργάτη στο διάλογο. Η Anderson λέει ότι στον διάλογο, «το κάθε μέρος, περιλαμβανομένου και του θεραπευτή, είναι εξίσου σε κίνδυνο αλλαγής όσο και καθένας από τους υπόλοιπους» (2008, σελ. 19).

Ο Michael White ήταν ο πρώτος θεραπευτής που με προσκάλεσε να βρω τρόπους να αναγνωρίσω στους εξυπηρετούμενους τις συνεισφορές τους στις μεταμορφώσεις μου. Έγραψε «Θα ήθελα ιδιαίτερος να τονίσω το πόσο

σημαντικό είναι για εμένα να αναγνωρίσω τους τρόπους με τους οποίους αυτές οι αλληλεπιδράσεις μου έχουν αλλάξει τη ζωή – τη σημασία του να βρω κάποιο κατάλληλο τρόπο να μιλήσω για αυτό ανοιχτά μέσα στο θεραπευτικό πλαίσιο (1995, σελ. 57). Είχα την τιμή να βρεθώ σε θεραπευτική σχέση με επιζώντες βασανιστηρίων, επιζώντες «οικοτροφείων»⁹ και επιζώντες άλλων παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των οποίων οι ιστορίες με ταπεινώνουν, με τρομάζουν, με εμπνέουν, με συγκινούν και με μεταμορφώνουν (Reynolds, 2010d).

Μιλώ στους εξυπηρετούμενούς μου για τα νοήματα που έχουν οι σχέσεις μας για εμένα και για τους τρόπους με τους οποίους έχω μεταμορφωθεί στην εργασία μας, όταν θεωρήσω ότι είναι σωστό να το κάνω. Μερικές φορές αυτές οι συζητήσεις είναι πιο σωστό να γίνονται με τους επόπτες και τους συναδέλφους, επειδή μια τέτοια συζήτηση βάζει στο επίκεντρο τον εργαζόμενο χωρίς να έχει κάποια χρησιμότητα για τον εξυπηρετούμενο. Η διακριτικότητα και η ορθή κρίση είναι σημαντικές όταν αποφασίζουμε το τι θα μοιραστούμε με τους εξυπηρετούμενους. Παρ' όλ' αυτά, το να κρατάμε κρυφές από τους θεραπευόμενους τις μεταμορφωτικές εμπειρίες των θεραπειών και των εργαζομένων στην κοινότητα και να μιλάμε για τις συγκινητικές εμπειρίες των εργαζομένων μόνο στην εποπτεία δεν είναι ούτε ουδέτερη ούτε αντικειμενική πράξη. Για μένα, υπάρχει μία ηθική πρόσκληση να αναγνωρίσουμε και να τιμήσουμε τη σχεσιακή συμμετοχή του εξυπηρετούμενου στη μεταμόρφωσή μας ως θεραπευτές: το να αποκρύπτουμε αυτή την αναγνώριση είναι σαν να κλέβουμε κάτι από τη σχέση και από τους εξυπηρετούμενους. Όταν κάποιος εξυπηρετούμενός μου μιλά για μια συγκινητική εμπειρία, συγκινούμαι και παρόλο που δεν επιθυμώ να τεθεί η εμπειρία μου στο επίκεντρο, ονομάζω την εμπειρία μου εκείνη τη στιγμή, καθώς είναι μία σχεσιακή εμπειρία όχι ολότελα δική μου. «Καθώς σε ακούω να μιλάς για αυτό το «κράτημα στην αξιοπρέπεια» αισθάνομαι να μυρμηγκιάζουν τα πόδια μου». Αυτή η πληροφορία μπορεί να γίνει κατανοητή ως το σώμα που μιλά μέσα στη σχέση.

Αναρωτιέμαι για το τι διαφορά θα μπορούσε να έκανε για τους εξυπηρετούμενους να γνωρίζουν ότι μας αλλάζουν κι αυτοί επίσης. Πιστεύω ότι οι εξυπηρετούμενοι συνεισφέρουν στη ζωή μας, είτε τους το αναγνωρίζουμε είτε όχι. Μεταμορφωνόμαστε στην εργασία μας και αυτό δεν είναι απλώς αποδεκτό, είναι επιθυμητό, καθώς προάγει τη συλλογική μας βιωσιμότητα. Χρειαζόμαστε να βρίσκουμε συνέχεια τρόπους να λέμε με συνέπεια στους εξυπηρετούμενους ότι αυτές οι σχέσεις είναι σημαντικές για εμάς και ότι μας αλλάζουν!

Η εμπειρία μου στη θεραπεία και στην κοινοτική εργασία με έχουν μεταμορφώσει και με έχουν κάνει να ασκώ μια πιο πλούσια και χρήσιμη κριτική ανάλυση. Οι εμπειρίες του ακτιβισμού και της κοινοτικής εργασίας αναδρομικά μας μεταμορφώνουν και μας αλληλο-πληροφορούν, καθώς φέρνουμε διδάγματα από διάφορες περιοχές της πρακτικής.

⁹ **Στ.μτφ.** Στον Καναδά, το ινδιάνικο σχολικό οικιστικό σύστημα ήταν ένα δίκτυο υποχρεωτικών οικοτροφείων για αυτόχθονες πληθυσμούς. Το δίκτυο χρηματοδοτήθηκε από το Υπουργείο Ινδιάνικών Υποθέσεων της καναδικής κυβέρνησης και διοικούταν από χριστιανικές εκκλησίες. Στα οικοτροφεία ζούσαν παιδιά αυτοχθόνων ινδιάνων απομακρυσμένα από τις οικογένειές τους και τον πολιτισμό τους και υπήρξαν πολλές φορές μαζικοί θάνατοι και κακοποιήσεις. Το τελευταίο τέτοιο οικοτροφείο έκλεισε το 1996. Πηγή: Wikipedia.

Η μεταμόρφωση είναι εγγενής σε σχέσεις αλληλεγγύης όπου υπάρχει διαφορά, σε βοηθητικές σχέσεις με συναδέλφους και εξυπηρετούμενους. Αυτές οι εμπειρίες μας διδάσκουν τη διαθεματική ανάλυση, όπου παρακολουθούμε διαφορετικά τμήματα της ταυτότητας να αλληλοσυνδέονται μέσα και μεταξύ των σχέσεών μας με ανθρώπους με διαφορετική πρόσβαση στη δύναμη, στα προνόμια και στην καταπίεση (Grant, 2008· Robinson, 2005· Crenshaw, 1995· Waldegrave & Tamasese 1993). Οι σχέσεις όπου υπάρχει διαφορά ενέχουν ρίσκο, και πάντα το ρίσκο είναι μεγαλύτερο για αυτούς που έχουν μικρότερη πρόσβαση στη δύναμη. Αναγνωρίζω ότι έχω ωφεληθεί από διδάγματα που άλλοι άνθρωποι έμαθαν με σκληρό τρόπο, με προσωπικό τους κόστος και για δικό μου κέρδος. Έχω μορφωθεί από άτομα από τον Παγκόσμιο Νότο και άτομα που έχουν δεχτεί ρατσισμό και έχουν γίνει μειονότητες· από πρόσφυγες, ακτιβιστές και επιζώντες βασανιστηρίων και πολιτικής βίας, συμπεριλαμβανομένων και επιζώντων «οικοτροφείων»· και από ανθρώπους που θεωρούνται παράνομοι λόγω του φύλου τους (Bornstein, 1994), και έχουν αποξενωθεί από την ετεροσεξουαλική κανονικότητα¹⁰. Προσπαθώ να παραμένω πιστή σ' αυτά τα διδάγματα στην ακτιβιστική μου δράση και στη θεραπευτική και κοινοτική μου εργασία.

Μαθαίνω από τη ριζοσπαστική Μαύρη φεμινίστρια εκπαιδευτριά, bell hooks και τον ισόβιο φίλο της, λευκό ριζοσπαστικό κριτικό εκπαιδευτή Ron Scarp, ο οποίος εξέδωσε μία συνομιλία για να «καταγράψει αυτά τα περάσματα», τις μεταμορφώσεις που γεννήθηκαν από τη σχέση τους με τόπους προνομίων και καταπίεσης (2003, σε. 106). Ο Scarp λέει:

Αν θα μπορούσα να μοιραστώ τι έχω μάθει από την εμπειρία του δεσμού μου με μία απίστευτα ισχυρή, έξυπνη φεμινίστρια μαύρη γυναίκα, θα ήταν ότι η ειλικρινής, δίκαιη και παθιασμένη δέσμευση με τη διαφορά, την ετερότητα, μου δίνει την ευκαιρία να ζω δίκαια με αγάπη. Η διαφορετικότητα αυξάνει τη ζωή. Αυτό δεν πρέπει να συγχέεται με ρηχές αντιλήψεις της ανοιχτότητας ή με το βίωμα της διαφορετικότητας από μία προνομιούχα θέση, από την οποία δεχόμαστε και παίρνουμε από αυτούς που είναι διαφορετικοί. Μάλλον είναι η περίπτωση όπου κάποιος συγκινείται θεμελιακά – και μεταμορφώνεται ολοκληρωτικά. Το τελικό αποτέλεσμα αυτής της μεταμόρφωσης είναι η αμοιβαιότητα, η συνεργασία και η κοινότητα. (Scarp στο βιβλίο της hooks, 2003 σελ. 115).

12. Το κοινωνικά θείο

Ως ακτιβίστρια, μου έχει δώσει ζωή η συμμετοχή σε αυθόρμητη συνδημιουργία χώρων δικαιοσύνης και οι ενσωματωμένες συνδέσεις με άγνωστους άλλους που με αγκαλιάζουν με εμπνευσμένη αλληλεγγύη σε αγώνες άμεσης δράσης ενάντια στην καταπίεση. Αυτές οι στιγμές ενισχύουν την ελπίδα μου για αλλαγή σε πολλά μέτωπα και με εμπνέουν στη θεραπευτική μου εργασία με

¹⁰ Ο όρος Ετεροκανονικότητα (Heteronormativity) περιγράφει την αστυνόμευση που ασκούν οι «φυσιολογικοί» σε σχέση με τη αγάπη, τη σεξουαλικότητα, τις οικογενειακές σχέσεις, τους ρόλους του φύλου και άλλες κοινωνικές σχέσεις. Οι κατασκευές της «πυρηνικής οικογένειας», του γάμου ως σχέση αποκλειστικά ανάμεσα σε έναν άνδρα και μία γυναίκα, του σεξ ως αποδεκτό μόνο ανάμεσα σε έναν άνδρα και μία γυναίκα και οι στενοί και αυστηροί κοινωνικοί κανόνες του τρόπου συμπεριφοράς του κάθε φύλου (να είσαι άνδρας, να είσαι γυναίκα, να μην είσαι τρανς ή μη – συμμορφωμένος στο φύλο σου), όλα αυτά είναι μέρος της ετεροκανονικότητας (Butler, 1990). Οι queer και φεμινιστικές θεωρίες βρίσκουν σημεία σύνδεσης στην αντίσταση της ετεροκανονικότητας (Rich, 1980· Warner, 1991).

περιθωριοποιημένα άτομα. Αυτές οι σύντομες εμπειρίες που τρέφουν το πνεύμα μου και στηρίζουν την πιστευτή μου ελπίδα είναι μέρος αυτού που πιθανόν αποτελεί το κοινωνικά θείο:

Το κοινωνικά θείο... για το οποίο μιλάμε μας επιτρέπει να αναδημιουργήσουμε τον χώρο ενός μυστικού δείπνου που μας κρατά ζεστούς και μας παρέχει κοινωνικό χώρο στην καρδιά της κρύας, απάνθρωπης μητρόπολης... Η προφανής απανθρωποποίηση της αστικής ζωής γεννά ιδιαίτερες ομάδες για την ανταλλαγή παθών και συναισθημάτων (Maffesoli, 1996, σελ. 42-42).

Η Αυστραλή ακτιβίστρια/λόγια Anita Lacey λέει, «Αυτοί οι χώροι δικαιοσύνης είναι προσωρινές εκφράσεις αυτού για το οποίο αγωνίζονται παγκόσμια οι ακτιβιστές κατά του κεφαλαίου... εκφράσεις του κοινωνικά θείου, μία αίσθηση ότι είμαστε μαζί σε αυτό – κατευθυνόμενα και σχηματισμένα περιβάλλοντα (2005, σελ. 404).

Προϋπάρχουσα αλληλεγγύη και σημεία σύνδεσης που γεννούν το κοινωνικά θείο είναι παρόντα στην εργασία μας με άτομα που ζουν στο περιθώριο της κοινωνίας. Εργάζομαι για να φέρω αυτές τις σχέσεις στην επιφάνεια και για να τις ενδυναμώσω και να τις πολλαπλασιάσω. Ψάχνω γι' αυτό που ο Richard Day, Καναδός αναρχικός θεωρητικός, περιγράφει ως «συγγένειες» (2004, σελ. 716). Οι συγγένειες είναι στιγμιαία σημεία σύνδεσης όπου συναντάμε ο ένας τον άλλο και κάτι συμβαίνει που είναι μεταμορφωτικό και σύμφωνο με τη συλλογική μας ηθική για απόδοση δικαιοσύνης.

Το κοινωνικά θείο μιλά για μία προσδοκώμενη σύνδεση και μία κοινωνική ποιητική (Katz & Shotter, 2004) του να συγκρατούμαστε κοινωνικά. Σε εμπνευσμένες σχέσεις αλληλεγγύης βιώνουμε τους εαυτούς μας να βρίσκονται παράλληλα με τους άλλους και να συνδέονται μαζί τους με κοινές ηθικές ευθύνες. Περισσότερο από αντίσταση στο burnout, οι στιγμιαίες εμπειρίες του κοινωνικά θείου θρέφουν τις πεινασμένες μας ελπίδες για δίκαιες κοινωνίες και παγκόσμια δικαιοσύνη.

(ΜΗ) ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σε αντίθεση με τις προδιαγεγραμμένες ιστορίες που παρουσιάζουν την επαγγελματική εξουθένωση σαν το κόστος της εργασίας μου, η ζωή μου έχει επεκταθεί αμέτρητα και οι ελπίδες μου έχουν ενισχυθεί ως απάντηση στην εργασία μου. Ως εργαζόμενοι στην κοινότητα και ως θεραπευτές κάνουμε κάτι περισσότερο από το να επιβιώνουμε σε αυτή την εξαιρετικά δύσκολη εργασία: μεταμορφωνόμαστε καθώς την κάνουμε παράλληλα με τους συνεργάτες και τους εξυπηρετούμενούς μας. Υπάρχουν πάντα απρόβλεπτες δυνατότητες και ελπίδες για μεταμορφώσεις. Η δέσμευση με ένα πνεύμα αλληλεγγύης μας καλεί να γίνουμε μάρτυρες και να συνδεθούμε με τη σημαντική εργασία άλλων ατόμων, και γινόμαστε μάρτυρες της εμπνευσμένης μας επιτυχίας ενώ παράλληλα γνωρίζουμε πάρα πολύ καλά ότι υπάρχουν πάρα πολλά περισσότερα που πρέπει να γίνουν. Αυτή η συλλογικότητα μας κάνει να βλέπουμε την εργασία μας και ως εφικτή και ως βιώσιμη. Η Δημοκρατία της Γης δίνει σχήμα σ' αυτή την εργασία και μιλά για τη σχέση της βιωσιμότητας του πλανήτη και τη βιωσιμότητα των θεραπευτών και εργαζόμενων στην κοινότητα μέσα από πρακτικές απόδοσης δικαιοσύνης.

Αυτό που ακολουθεί είναι μία ιστορία που μιλά στην καρδιά της δικής μου προσωπικής σχέσης με τη συλλογική βιωσιμότητα και το κοινωνικά θείο:

Είναι Απρίλιος 2009. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες, που θα στοιχίσουν πέντε με επτά δισεκατομμύρια δολάρια, είναι ακόμη ένα χρόνο μακριά ενώ ο αριθμός των αστέγων δεν έχει ακόμη τριπλασιαστεί, αλλά αυτό θα συμβεί. Η Πορεία Ενάντια στην Έλλειψη Στέγης ξεκινά από τρία διαφορετικά σημεία του Βανκούβερ. Άνθρωποι συγκεντρώνονται και βαδίζουν ο ένας προς τον άλλον, στο σημείο όπου θα ενωθούμε και θα φτάσουμε στον τόπο του συλλαλητηρίου. Βαδίζω με άτομα από το Ανατολικό Κέντρο, με διάφορους ανθρώπους που σπρώχνουν καρτσάκια, καπνίζουν τσιγάρα και πίνουν από μπουκάλια τυλιγμένα σε χαρτοσακούλες. Γυναίκες από τα Τρία Πρώτα Έθνη καρφισώνουν ένα κομμάτι ύφασμα στην πλάτη μου που λέει «Σπίτια και όχι Αγώνες». Είμαστε ένα εμπνευσμένο και δύσπιστο πλήθος. Ένας άστεγος με μαλλιά ράστα που περπατά δίπλα μου φτιάχνει τις δικές του απαντήσεις στα συνθήματα και μας κάνει να γελάμε και να απολαμβάνουμε το πνεύμα του. Εκείνη τη στιγμή φτάσαμε στη στροφή της οδού Robson και είδαμε ένα πλήθος ατόμων από το Δυτική Πλευρά να έρχεται προς το μέρος μας. Εκεί δεν υπάρχουν καρότσια του σουπερμάρκετ ή κακοφτιαγμένες αναπηρικές καρέκλες, αλλά πολλά μωρουδιακά καρτσάκια και ακριβός αδιάβροχος εξοπλισμός. Είναι η σύγκλιση δύο πολύ διαφορετικών κοινοτήτων. Ο τύπος δίπλα μου σταματά να περπατάει. Αισθάνομαι ισχυρά συνδεδεμένη μαζί του. Αυτή η σχεσιακή στιγμή ανάμεσα σ' εμένα και τον άστεγο άνθρωπο που συνδεόμαστε με όλους τους διαδηλωτές από τη Δυτική Πλευρά, είναι μία στιγμή του κοινωνικά θείου. Οι διαφορές μας μπαίνουν στο περιθώριο, αλλά δεν γίνονται αόρατες: οι συνδέσεις αλληλεγγύης μας έχουν μπει στο προσκήνιο. Με κοιτάζει και με ένα πραγματικά έκπληκτο χαμόγελο λέει:

«Είναι εδώ για εμάς».

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

Προς τιμήν του έργου ζωής της Harriet Nahanee, μίας Αυτόχθονης Πρεσβυτέρας (Indigenous Elder) και επιζήσασας των «οικοτροφείων», που πέθανε μετά τη φυλάκισή της επειδή διαμαρτυρήθηκε για την οικολογική καταστροφή των Ολυμπιακών Αγώνων στο Βανκούβερ το 2010.

Για όλους όσοι συμμετείχαν στην άμεση δράση ενάντια στην αναβάθμιση¹¹, τη φτώχεια και την έλλειψη στέγης που προκλήθηκε από τους Ολυμπιακούς Αγώνες – ακόμα κι αν είμαστε οπαδοί του χόκεϊ. Ιδιαίτερα την Επιτροπή κατά της Φτώχειας (APC), οι οποίοι με σοβαρούς κινδύνους για την ασφάλειά τους πέτυχαν να μας διδάξουν όλους να συνδέουμε τους Ολυμπιακούς Αγώνες με την έλλειψη στέγης, το Δίκτυο Αντίστασης στους Ολυμπιακούς Αγώνες (ORN), το Κανείς δεν είναι Λαθραίος (noii) και κοινότητες αντίστασης από την ανατολική πλευρά του κέντρου.

¹¹ **στΜ:** gentrification = Η αναβάθμιση από την άποψη της πολεοδομίας είναι ένα κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο. Χαρακτηρίζεται από την αγορά και ανακαίνιση κατοικιών και καταστημάτων σε υποβαθμισμένες αστικές γειτονιές, η οποία με τη πάροδο του χρόνου οδηγεί στην αναβάθμιση της συνοικίας και στην αύξηση της αξίας των ακινήτων και των ενοικίων.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Μεγάλο σεβασμό και ευχαριστίες σε όλα τα άτομα που «επί» βλέπω, για τη συνεργασία μας και τα διδάγματά τους, τις κρίσεις τους, τα φώτα τους, τα ηθικά τους διλήμματα, τις παθιασμένες τους ερωτήσεις και τη φιλία τους, και ιδιαίτερώς τα άτομα στο Rain City Housing, WAVAW (Γυναίκες ενάντια στη Βία ενάντια στις Γυναίκες) και στο Peak House. Αυτή η εργασία στηρίζεται από τους μεγαλύτερούς μου, που μου δίδαξαν ότι η θεραπευτική μας κοινότητα δεν ανέχεται απλώς την απόδοση δικαιοσύνης, αλλά την απαιτεί: τον Ignatio Martin-Baró στο Ελ Σαλβαντόρ, την Imelda McCarthy και τον Nollaig Burne της Ιρλανδικής Ομάδας και τους Kiwi Tamasese, Charles Waldegrave, Warihi Campbell & Flora Tuhaka, τους the Just Therapy Folks of Aotearoa/ Νέα Ζηλανδία. Σεβασμό και αλληλεγγύη στους Stephen Madigan, Cheryl White & David Denborough, που διαρκώς κάνουν χώρο για την εργασία μου και ακόμη περισσότερο, δίνουν ένα βήμα και χώρους δικαιοσύνης για να ειπωθούν, να γίνουν σεβαστές και να απαιτηθούν μέσα στην αφηγηματική κοινότητα ιδέες και πρακτικές από τα κινήματα κοινωνικής δικαιοσύνης. Πολλά ευχαριστώ για τη γεμάτη φροντίδα και δημιουργική ανάγνωση αυτής της εργασίας στους Ali Norden, Christine Dennstedt, Stephen Madigan & Allan Wade. Τέλος, την εκτίμησή μου και το σεβασμό στους συντάκτες των εκδόσεων Dulwich Centre Publications, Gene Combs, David Newman και Angel Yuen, που βοήθησαν να γίνει αυτή η εργασία καλύτερη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alcoholics Anonymous (2001). *The big book* (4th ed.). New York, NY: Alcoholic Anonymous World Services.

Anderson, H. (2008, September). Collaborative practices in organization, therapy, education and research contexts. Paper presented at the Social Construction Relational Theory and Transformative Practices Conference, Sarasota, FL.

Apted, M. (Director), & Chobanian, A. (Producer). (1992). *Incident at Oglala* [Motion Picture]. United States: Miramax Films.

Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind*. New York, NY: Ballantine.

Bird, J. (2000). *The heart's narrative: Therapy and navigating life's contradictions*. Auckland, New Zealand: Edge Press.

Bird, J. (2006). *Constructing the narrative in supervision*. Auckland, New Zealand: Edge Press.

Bornstein, K. (1994). *Gender outlaw: On men, women and the rest of us*. New York, NY: Routledge.

Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York, NY: Routledge.

- Crenshaw, K. (1995). Mapping the Margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of colour. In K. Crenshaw, G. Gotanda, G. Peller, & K. Thomas (Eds.), *Critical race theory: The key writings that formed the movement* (pp. 357–383). New York, NY: The New Press.
- Cushman, P. (1995). *Constructing the self, constructing America: A cultural history of psychotherapy*. Reading, MA: Addison Wesley.
- Cushman, P. (2006, June). Where do Psychotherapy Narratives Come From? Avoiding the arrogance of monoculturalism and the dead-end of relativism. Keynote address at the Therapeutic Conversations 7 Conference, Vancouver, Canada.
- Day, R. (2004). From Hegemony to Affinity: The political logic of the newest social movements. *Cultural Studies*, 18 (5), pp. 716–748.
- Dennstedt, C., & Grieves, L. (2004). Unravelling Substance Misuse Stories: Re-authoring and witnessing practices. In S. Madigan (Ed.), *Therapeutic conversations 5: Therapy from the outside in* (pp. 55–72). Vancouver, BC: Yaletown Family Therapy.
- Derrida, J. (1978). *Writing and difference*. London, UK: Routledge.
- Fanon, F. (1963). *The wretched of the earth*. New York, NY: Grove Weidenfeld Publishers.
- Fanon, F. (1967). *Black skin, white masks*. New York, NY: Grove Press.
- Figley, C. (1998). *Burnout in families: The systemic costs of caring*. New York, NY: CRC Press.
- Figley, C. (2002). *Treating compassion fatigue* (Ed.). New York, NY: Bruner Routledge.
- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge*. New York, NY: Harper Colophon.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. New York, NY: Random Press.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings 1972–1977*. New York, NY: Pantheon Books.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. New York, NY: Continuum.
- Freire, P. (1978). *Pedagogy in Process: The letters to Guinea Bissau*. New York, NY: Seabury Press.
- Freire, P. (2001). *Pedagogy of freedom: Ethics, democracy and civic courage*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Furlong, M. (2008). The Multiple Relationships between the Discipline of Social Work and the Contribution of Michael White. *Australian Social Work*, 61 (4), pp. 403–420.
- Furlong, M., & Lipp, J. (1995). The multiple relationships between neutrality and therapeutic influence. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 16, pp. 201–211.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays*. New York, NY: Basic Books.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Engelwood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

- Grant, K. (2008). Pursuing International Humanitarian Aid Assignments, Response 2. In N. Arthur, & P. Pedersen (Eds.), *Case incidents in counselling for international transitions* (pp. 326–334). Alexandria, VT: American Counselling Association.
- Hanisch, C. (1970). *The Personal is Political*. In S. Firestone, & A. Koedt (Eds.), *Notes from the second year: Women's liberation, major writings of the radical feminists*. New York, NY: Radical Feminism.
- Hernandez, P., Gangsei, D., & Engstrom, D. (2007). Vicarious Resilience: A new concept in work with those who survive trauma. *Family Process*, 46 (2), pp. 229–241.
- Hoffman, L. (2002). *Family therapy: An intimate history*. New York, NY: W. W. Norton.
- Hooks, b. (2003). *Teaching community: A pedagogy of hope*. New York, NY: Routledge.
- James, W. (1995). The Moral Equivalent of War. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 1, pp. 17–26.
- Johal, A. (2007). UN Observer: 'Massive Crisis' in Vancouver blames 'misguided policy' for homeless wave. *The Tyee*. Retrieved October 31, 2007 from <http://thetyee.ca/Views/2007/10/31/Kothari/>.
- Katz, A., & Shotter, J. (2004). On the way to 'presence': Methods of a 'social poetics'. In D. Paré, & G. Larner (Eds.), *Collaborative practice in psychology and psychotherapy*. New York, NY: Haworth Clinical Practice Press.
- Keller, D. (2010). Poetry, Music and Resistance – anti- olympic tent village occupies VANOC parking lot (February 16, 2010). Retrieved June 7, 2011 from <http://vancouver.mediacoop.ca/audio/2806>
- Korzybski, A. (1933). A Non-Aristotelian System and its Necessity for Rigour in Mathematics and Physics. *Science and Sanity*, pp. 747–761.
- Kvale, S. (1996). *Inter-views: An introduction to qualitative research interviewing*. London, UK: Sage Publications.
- Lacey, A. (2005). Spaces of justice: The social divine of global anti-capital activists' sites of resistance. *CRSA/ RCSA*, 42 (4), p. 407.
- McCann, I., & Pearlman, L. (1990). *Psychological trauma and the adult survivor: Theory, therapy and transformations*. New York, NY: Brunner/Mazel.
- McCarthy, I. (2001). Fifth Province Re-versings: The social construction of women lone Parents' inequality and poverty. *Journal of Family Therapy*, 23, pp. 253–277.
- McLaren, P., & Leonard, P. (1993). *Paulo Freire: A critical encounter*. London, UK: Routledge.
- Madigan, S. (1997). Re-considering Memory: Remembering lost identities back towards remembered selves. In D. Nylund, & C. Smith (Eds.), *Narrative therapies with children and adolescents* (pp. 338–355). New York, NY: Guilford Press.
- Madigan, S. (2011). *Narrative therapy*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Maffesoli, M. (1996). *The time of the tribes: The decline of individualism in mass society* (D. Smith, Trans.). London, UK: Sage Publications.

- Martín-Baró, I. (1994). *Writings for a liberation psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Marx, K. (1994). *Early political writings*. J. O'Malley (Ed.). Cambridge, NY: Cambridge University Press.
- Maturana, H., & Valera, F. (1994). *The tree of knowledge: The biological roots of human understanding*. Boston, MA: Shambhala.
- Myerhoff, B. (1982). *Life History Among the Elderly: Performance, visibility, and remembering*. In J. Ruby (Ed.), *A crack in the mirror*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Narcotics Anonymous (1988). *Narcotics anonymous basic text (5th edition)*. Van Nuys, CA: World Service Office.
- Nataf, Z. (1996). *Lesbians talk transgender*. London, UK: Scarlet Press.
- No One Is Illegal, Vancouver (n.d.). Retrieved December 30, 2008 from <http://noii-van.resist.ca>
- Peltier, L., Leonard Peltier Defense Committee (n.d.). Retrieved March 21, 2008 from <http://www.leonardpeltier.net/>
- Peltier, L. (1999). *Prison writings: My life is my Sundance*. New York, NY: St. Martins Griffin.
- Piercy, M. (1982). *Circles on the water: Selected poems of Marge Piercy*. New York, NY: Knopf.
- Public Health Agency of Canada (2006). *What Determines Health*. Retrieved Sept. 20, 2009 <http://www.phac-aspc.gc.ca/ph-sp/determinants/index-eng.php>
- Reynolds, V. (2002). *Weaving Threads of Belonging: Cultural witnessing groups*. *Journal of Child and Youth Care*, 15 (3), pp. 89–105.
- Reynolds, V. (2008). *An Ethic of Resistance: Frontline worker as activist*. *Women Making Waves*, 19 (1), p. 5.
- Reynolds, V. (2009). *Collective Ethics as a Path to Resisting Burnout*. *Insights: The clinical counsellor's magazine & news*, December, pp. 6–7.
- Reynolds, V. (2010a). *Doing Justice as a Path to Sustainability in Community Work*. www.taosinstitute.net/Websites/taos/Images/PhDProgramsCompletedDissertations/ReynoldsPhDDissertationFeb2210.pdf
- Reynolds, V. (2010b). *A Supervision of Solidarity*. *Canadian Journal of Counselling*, 44 (3), pp. 246–257.
- Reynolds, V. (2010c) *Fluid and Imperfect Ally Positioning: Some gifts of queer theory*. *Context*, October, pp. 13–17.
- Reynolds, V. (2010 d). *Doing Justice: A witnessing stance in therapeutic work alongside survivors of torture and political violence*. In J. Raskin, S. Bridges, & R. Neimeyer (Eds.), *Studies in meaning 4: Constructivist perspectives on theory, practice, and social justice* (pp. 157–184). New York, NY: Pace University Press.

- Rich, A. (1980). Compulsory Heterosexuality and Lesbian existence. *Signs: Journal of Women in Culture & Society*, 5, pp. 631–660.
- Ricoeur, P. (1970). *Freud and philosophy: An essay on interpretation*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Robinson, T. (2005). *The convergence of race, ethnicity, and gender: Multiple identities in counselling* (2nd Ed.). Boston, MA: Pearson Education.
- Sanders, C. (1997). Re-Authoring Problem Identities: Small victories with young persons captured by substance misuse. In C. Smith & D. Nylund (Eds.), *Narrative therapies with children and adolescents* (pp. 400–422). New York, NY: Guilford.
- Sanders, C. (2007). A poetics of Resistance: Compassionate practice in substance misuse therapy. In C. Brown, & T. Augusta-Scott (Eds.), *Narrative therapy: Making meaning, making lives* (pp. 59–77). London, UK: Sage Publications.
- Scapp, R. (2003). In b. hooks, *Teaching community: A pedagogy of hope*. New York, NY: Routledge.
- Shay, J. (1995). *Achilles in Vietnam: Combat trauma and the undoing of character*. New York, NY: Touchstone.
- Shiva, V. (2005). *Earth democracy: Justice, sustainability, and peace*. Cambridge, MA: South End Press.
- Tamasese, K. (2001). Talking about Culture and Gender. In C. White (Ed.), *Working with the stories of women's lives* (pp. 15–22). Adelaide, Australia: Dulwich Centre Publications.
- Todd, N., & Wade, A. (1994). Domination, Deficiency and Psychotherapy. *Calgary Participator*, Fall, pp. 37–46.
- Tomm, K. (1987). Interventive Interviewing: II. Reflexive questioning as a means to enable self healing. *Family Process*, 26, pp. 167–183.
- Tomm, K. (1990). Ethical Postures in Family Therapy. Paper presented at the annual meeting of the American Association for Marriage and Family Therapy. Philadelphia: PA.
- Uzelman, S. (2005). Hard at Work in the Bamboo Garden: Media activists and social movements. In A. Langlois, & F. Dubois (Eds.), *Autonomous media: Activating resistance and dissent* (pp. 17–27). Montreal, QB: Cumulus Press.
- Wade, A. (1996). Resistance Knowledges: Therapy with aboriginal persons who have experienced violence. In P. H. Stephenson, S. J. Elliott, L. T. Foster, & J. Harris (Eds.), *A Persistent Spirit: Towards understanding aboriginal health in British Columbia* (pp. 167-206). Canadian Western Geographical Series, 31, pp. 167-206.
- Waldegrave, C., & Tamasese, K. (1993). Some central ideas in the 'Just Therapy' approach. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 14, pp. 1–8.
- Warner, M. (1991). Fear of a Queer Planet. *Societal Text*, 9, pp. 3–17.
- Weingarten, K. (2003). *Common shock: Witnessing violence every day*. New York, NY: Penguin Group.

- Weingarten, K. (2004). Witnessing the Effects of Political Violence in Families: Mechanisms of intergenerational transmission and clinical interventions. *Journal of Marital and Family Therapy*, 30, pp. 45–60.
- White, E. (1991). Between Suspicion and Hope: Paul Ricoeur's vital hermeneutic. *Journal of Literature and Theology*, 5, pp. 311–321.
- White, M. (1995). *Re-authoring lives: Interviews and essays*. Adelaide, Australia: Dulwich Centre Publications.
- White, M. (2000a). Re-Engaging with History: The absent but implicit. In M. White (Ed.), *Reflections on Narrative practice: Essays and interviews*. Adelaide, Australia: Dulwich Centre Publications.
- White, M. (2000b). *Reflections on narrative practice: Essays and interviews*. Adelaide, Australia: Dulwich Centre Publications.
- White, M. (2002). Addressing Personal Failure. *International Journal of Narrative Therapy and Community Work*, 3, pp. 33–76.
- White, M. (2004). *Narrative practice and exotic lives: Resurrecting diversity in everyday life*. Adelaide Australia: Dulwich Centre Publications.